

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine

Louis Bickford¹

Uvod

Ovaj rad se bavi inicijativama nevladinih organizacija koje su, kao i državne komisije za istinu, zasnovane na ideji da otkrivanje i kazivanje istine o masovnim zločinima počinjenim u prošlosti obezbeđuje izgradnju pravedne, stabilne i demokratske budućnosti u tranzicionim društvima.

Ovi poduhvati imaju određene slične karakteristike, ali su i razlike među njima duboke.

Njihove osnovne karakteristike su:

1. fokusiraju se na otkrivanje istine o zločinima počinjenim u prošlosti, što je jedna od komponenata šire strategije utvrđivanja odgovornosti;
2. u svojim nastojanjima oni, svesno ili nesvesno, liče na zvanične komisije za istinu osnovane u različitim zemljama, kao što su Čile, Maroko, Južna Afrika, Sijera Leone i Istočni Timor.
3. ti pokušaji se iniciraju od strane civilnog društva, predvode ih organizacije za ljudska prava, udru-

ženja žrtava, univerziteti i druge organizacije, a nisu pokrenuti od strane državnih institucija.

Imajući na umu te karakteristike, ja ovu labavu kategoriju strateških zamisli usmerenih na ostvarivanje tranzicione pravde nazivam imenom *Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine*.

Na osnovu ovih karakteristika, članak upoređuje nezvanične inicijative sa državnim komisijama za istinu. Većina nezvaničnih inicijativa i sama insistira na poređenju sa zvaničnim komisijama. Na primer, brazilski projekat *Nikad više* u svojim „visokim ciljevima“ navodi da „zaslužuje poređenje sa ostalim komisijama za istinu“,² dok je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje i svoj naziv pozajmila od zvanične komisije. U suštini, svi se ovi projekti nalaze pod snažnim uticajem sve veće popularnosti komisija za istinu širom sveta.³ Do sada, u svetu je osnovano više desetina komisija za istinu.

Zaključak ovog poređenja je da svaki tip ovih inicijativa, bile one nezvanične ili državne, ima određenu snagu. Nijedan nije superiorniji od drugoga. Državne komisije s jedne strane imaju potencijala da uspostave širi društveni dijalog o prošlosti nego što to mogu

1 Zahvaljujem se članovima Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, čija imena slede: Cristina Barbaglia, Ariana Helleman, Reyko Huang, Daniel Joyce, Katherine Mack, Amy Sodaro, konsultant Kirsten McConnachie i jednom broju mojih kolega, među koje spadaju Priscilla Hayner, Eduardo Gonzalez, Graeme Simpson, i Vasuki Nesiah, a koji su svi dali značajan doprinos različitim delovima ovog rada. Uprkos njihovoj pomoći, jedino ja sam odgovoran za sadržaj ovog članka. Napomena priređivača: Autor, Louis Bickford, direktor je Odeljenja za saradnju i razvoj Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu.

2 Joan Dassin, str. xv.

3 Videti: NGOs „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship“ (ICTJ Occasional Paper, April 2004).

nezvanične inicijative. S druge strane, nezvanične inicijative imaju određenih prednosti u slučaju kazivanja istine na lokalnom nivou. Štaviše, u nekim kontekstima državne komisije nisu moguće zbog političkih ograničenja, neefikasnosti, političkog kompromisa, ili sami aktivisti za ljudska prava i njihovi saveznici u vlada nisu zainteresovani da se one stvore. U ovakvim kontekstima, nezvanične inicijative predstavljaju jake alternative i mogu biti viđene kao legitimniji izbor u procesu traganja i otkrivanja istine o prošlosti.

Istorijski gledano, ove nezvanične inicijative su pokretane iz niza razloga. Analizirajući i ocenjujući širok spektar takvih inicijativa, ovaj članak proučava njihov doprinos procesima otkrivanja i saopštavanja istine u tranzicionim društvima. Upoređujući ih sa državnim komisijama, trudićemo se da izvučemo lekcije ne samo o doprinosu ovakvih inicijativa u širem smislu, već i da, osvrćući se na njihov „nedržavni” karakter, utvrdimo njihovu snagu ili slabost. U tom smislu, ovaj članak treba da bude od koristi aktivistima za ljudska prava i ostalima koji razmatraju mogućnosti za pokretanje nezvaničnih strategija, ili učestvuju u njihovom razvijanju.

Nezvaničnih inicijativa ima mnogo i njihova iskustva su različita. Ipak, ovaj članak se odnosi samo na mali broj slučajeva, izabranih upravo zato što najbolje demonstriraju različitosti unutar ove kategorije tranzicione pravde i ukazuju na njih. Treba istaći da većina ovih inicijativa, kada govori o sebi, ne upotrebljava termine *nezvanični projekti* ili *nezvanične inicijative za traganje za istinom i njeno iskazivanje*. Ipak, ideja oslikava jednu stranu društva koja je u ovom trenutku prilično zanemarena.

Tranziciona pravda i kazivanje istine

U protekle tri decenije, u ogromnom broju različitih društava i situacija ulagani su koncentrisani napori

da se društvo suoči sa nasleđem zločina iz prošlosti, u cilju doprinosa uspostavljanju stabilnosti i mira i za produblivanje demokratije. Nadograđujući se na tradiciju Nirnberških suđenja (1945–1946),⁴ borci za ljudska prava i njihovi saveznici tragali su za mehanizmima za suočavanje sa kršenjima ljudskih prava iz prošlosti, ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti, sve u cilju izgradnje novog demokratskog društva.⁵

Razvoj „kazivanja istine“ o prošlosti je ključni element u proučavanju istorije odgovornosti kasnog 20. i ranog 21. veka. Dve najznačajnije komisije, čileanska i južnoafrička, obznanile su do kraja šta se sve dešavalo u prošlosti. Na taj način, ove i ostale komisije uspele su da ograniče mogućnosti poricanja ili trivijalizacije patnji žrtava. One transformišu ono što je opšte poznato o zločinima iz prošlosti – *znanje* – u zvanično *priznanje*. Zvanično priznanje je daleko važnije ne samo zbog svog simboličkog značaja, već i zbog svojih praktičnih rezultata, kao što su imenovanje korisnika državnog programa reparacija. U najvećem broju slučajeva, komisije za istinu su u najvećem broju slučajeva tesno povezane s ostalim strategijama, kao što su krivično gonjenje odgovornih za masovna kršenja ljudskih prava i temeljne reforme državnih institucija.

Državne komisije za istinu i nezvanične inicijative za kazivanje istine

U poslednjih nekoliko decenija, komisije za istinu su se pojavile kao definisana kategorija institucija.⁶ Iako prethodne istražne komisije, kao što je bila Komisija za istragu prisilnih nestanaka u Ugandi 1974⁷, mogu potpasti pod definiciju komisija za istinu, međunarodni značaj komisija za istinu započinje sa argentinskom Nacionalnom komisijom za prisilne nestanke (CONADEP), Komisijom za istinu i pomirenje u Čileu i Gva-

4 Koreni tranzicione pravde se mogu tražiti i dalje u prošlosti. Za ovakav stav videti: diskusija Jon Elstera o sličnim poduhvatima u antičkoj Grčkoj, preciznije o Ugovoru o primirju [između Atine i Sparte – prim. ured.], 402. god. p.n.e. Vidi: Jon Elster, „Coming to terms with the past. A framework for the study of Justice in the transition to democracy,” *Arch. European Sociology*, (1998), vol. 39, str. 7–48.

5 Za potpuniju definiciju tranzicione pravde videti moje poglavlje „Transitional Justice” in *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

6 Vidi: Priscilla Hayner, „Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study,” *Human Rights Quarterly*, v. 16, no.4, November 1994, str. 597–655; i Harvard Law School, „Truth Commissions: A Comparative Assessment”, interdisciplinarna diskusija održana na Pravnom Fakultetu Univerziteta Harvard u maju 1996, organizovana od strane Programa za ljudska prava Pravnog fakulteta i Fondacije za Svetski Mir.

7 Joanna Quinn, „Constraints: Undoing of the Ugandan Truth Commission”, *Human Rights Quarterly*, 26.2, Maj 2004, str.401–427.

temalskom komisijom. Za njima je usledila verovatno svetski najpoznatija Komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi – da se spomenu samo neke.⁸ U vreme pisanja ovog članka, neke komisije za istinu su nedavno okončale svoj rad (Gana,⁹ Istočni Timor,¹⁰ Maroko,¹¹ Peru,¹² i Sijera Leone¹³), neke obavljaju saslušanja i istrage (Liberija i Paragvaj) ili se o njima raspravlja (Fidži, Indonezija, Kenija). Kako su državne komisije bivale preciznije definisane, njihove karakteristike postajale su sličnije.¹⁴ Sa samo nekoliko izuzetaka, sledeće karakteristike odlikuju i nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine:

1) **Deo su strategije tranzicione pravde. Komisije za istinu, kao i mnoge nezvanične inicijative, obično se javljaju kao ključna komponenta u tranzicijama posle diktature, građanskog rata ili autoritarnog režima i osnivaju se tokom tranzicionog perioda.**¹⁵ Uglavnom se doživljavaju kao jedna od komponentata obrazovanja nove demokratske raspodele i povlače liniju razgraničenja između prošlosti i budućnosti.¹⁶ Kao što je navedeno u osnivačkom dokumentu Komisije za istorijsko razjašnjavanje u Gvatemali, cilj Komisije je „da što je moguće pre otvori novo poglavlje u istoriji Gvatemale, i da, budući da predstavlja kulminaciju dugog pregovaračkog procesa, treba da zaustavi oružani konflikt i uspostavi temelje za mirnu koegzi-

stenciju i poštovanje ljudskih prava među građanima Gvatemale.“¹⁷

Kao jedna od komponentata strategija tranzicione pravde, komisije za istinu uglavnom se osnivaju u isto vreme i često direktno saraduju s ostalim mehanizmima tranzicione pravde, kao što su sudjenja ili programi reparacija. Na primer, jedan broj komisija za istinu, uključujući argentinsku i peruansku, direktno su povezale svoj rad s tužilaštvima koja su procesuirala osumnjičene za teška kršenja ljudskih prava. **Programi reparacija često su nastajali kao direktan rezultat rada komisija za istinu.**

Fokusiranje na ljudska prava ili kršenja međunarodnog prava. I komisije za istinu i nezvanične inicijative fokusiraju se na jedan broj zločina, obično počinjenih od strane države,¹⁸ preciznije – na zločine protiv čovečnosti, genocid i kršenja političkih i građanskih prava (uključujući tu egzekucije sa političkom motivacijom, prisilne nestanke, nezakonita pritvaranja i torturu). S druge strane, komisije za istinu se nisu trudile da se fokusiraju na pitanja korupcije, ekonomska pitanja, ili druge zloupotrebe prethodnog režima i ponekad su bile kritikovane zbog izbegavanja da se bave širokim aspektima zloupotreba.¹⁹ Komisije su se razlikovale i u pogledu zločina koje su istraživale. Na

8 Druge su detaljnije opisane u Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, (New York: Routledge, 2001).

9 Finalni Izveštaj Nacionalne Komisije za pomirenje u Gani objavljen je 12. oktobra 2004.

10 Finalni izveštaj Komisije za prihvatanje, istinu i pomirenje u Istočnom Timoru je je trebalo da bude predat predsedniku na usvajanje 7. jula 2005.

11 Vidi: Mark Freeman & Veerle Opgenhaffen (November 2005), „Transitional Justice in Morocco: A Progress Report” (ICTJ Briefing Note).

12 Finalni izveštaj peruanske Komisije za istinu i pomirenje objavljen je 28. Avgusta 2003.

13 Finalni izveštaj Komisije za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu objavljen je 27. oktobra 2004.

14 Za sličnu i komplementarnu kalsifikacionu shemu, vidi: Mark Freeman & Priscilla B. Hayner, „Truth Telling.” U *Reconciliation after Violent Conflict: A Handbook*, David Bloomfield, eds. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003.

15 Vidi literaturu o demokratskoj tranziciji, uključujući: J. Linz & A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996), i S. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (University of Oklahoma Press, 1991).

16 Na primer, u Južnoj Africi je Komisija za istinu i pomirenje osnovana u periodu koji se smatra „istorijskim mostom između prošlosti duboko podeljenog društva koje su karakterisali ogorčeni sukobi i neiskazana patnja i nepravda, i budućnosti zasnovane na poštovanju ljudskih prava, demokratije i mirnog suživota za sve građane Južne Afrike, bez obzira na njihovu boju kože, rasu, društveni položaj, uverenja ili pol.” (Promotion of National Unity and Reconciliation Act, No. 34 of 1995, Office of the President, South Africa, p. 3.)

17 Vidi: http://www.c-r.org/accord/guat/accord2/hist_cla.shtml or <http://guatemala-embassy.org/peaceaccordsclarification.php>

18 Treba istaći da su komisije za istinu takođe istraživale zločine počinjene od strane nedržavnih snaga. Peruanska komisija nije samo istraživala gerilske grupe i njihovo delovanje, već je i pripisala odgovornost za većinu počinjenih zločina upravo njima i verovatno je najbolji primer ovakve komisije. Ostale komisije su uglavnom istraživale ulogu multinacionalnih korporacija ili upletenosti stranih vlada.

19 Vidi M. Mamdani, *Citizen and*

primer, mandat Čileanske komisije za istinu i pomirenje (1991) predvideo je istraživanje prisilnih nestanka, egzekucija, kidnapovanja i torture sa smrtnim ishodom, ali sa druge strane, žrtve torture nisu bile tretirane kao žrtve.²⁰

Akcentat je na vrednosti saznavanja istine. Kao institucije koje se fokusiraju na zločine iz prošlosti, i komisije i nezvanične inicijative kao svoj prioritet ističu važnost saznavanja istine i izlazak iz začaranog kruga laži i poluistina. **U jednoj od najpoznatijih formulacija, komisije za istinu „sužavaju opseg dozvoljenih laži“.**²¹ Kako je navedeno u mandatu Komisije za istinu El Salvadora,²² „Komisija će istraživati ozbiljne akte nasilja, čiji uticaj na društvo hitno zahteva da javnost sazna istinu“. Važnost saznavanja istine je često isticana upotrebom zdravstvenih metafora u preciziranju mandata, legislaturi i javnom materijalu komisija za istinu. Kako je naveo Jose Zalaquett u svom poznatom Uvodu u finalni izveštaj čileanske komisije za istinu, „oni koji su radili na ovom izveštaju postali su svesni pročišćavajuće moći istine. Intervjuisanje hiljada rođaka žrtava i svedoka širom zemlje namerno je imalo rigorozne metode. Ali, kako su ispitivači uskoro zaključili, u isto vreme proces je počeo zaceļljivati rane, jednu po jednu, i tako polagano počeo doprinositi uspostavljanju trajnog mira.“²³

Fokusiranje na blisku prošlost. S obzirom na to da se komisije za istinu posmatraju kao „nov početak“ i integralni deo tranzicionih strategija, one se ne fokusiraju na trenutna kršenja ljudskih prava, već više na zločine koji su se desili u određenom periodu, uglavnom u bliskoj prošlosti. Štaviše, fokusiranje na određeni period korisno je radi utvrđivanja preciznog vremenskog okvira i uključivanja karakteristika koje taj period definišu. Argentinska komisija, osnovana

1984, fokusirala se na „*el proceso*“ – period autoritarnog režima od 1976. do 1983. Južnoafrička komisija, osnovana 1995, proučavala je period 1960–1994. Komisija za istinu Sijera Leonea je proučavala period konflikta od 1991. do potpisivanja mirovnog ugovora u Lomeu 1999. Uspostavljanje tih vremenskih granica kojima se obeležava određeni period u nedavnoj prošlosti karakterisalo je i mnoge nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine o kojima je reč u ovom tekstu.

Fokusiranje na sistematske i masovne zločine i na to kako su sistematičnost i masovnost uspostavljeni, osnaživani, tolerisani ili skrivani. Nbrojeno mnogo istražnih komisija, komisija za istinu i nezvaničnih inicijativa proučavalo je upravo opseg počinjenih zločina i njihovu masovnost. **U tim proučavanjima jedno od najznačajnijih pitanja bilo je razumevanje uzroka zločina.** Kako je to definisano zakonom o osnivanju i radu nigerijske Komisije za istinu (poznatom kao Panel Oputa), cilj Panela bio je „da odluči da li su zloupotrebe i kršenja prava bili rezultat namerne državne politike ili politike bilo koje od državnih institucija ili pojedinca, ili su to bili akti neke od političkih organizacija, oslobodilačkih pokreta, neke grupe ili pojedinca“.²⁴

Saslušanje glasa žrtava. Komisije za istinu ističu važnost glasa žrtava, njihovih svedočenja, usmenih istorija i priča žrtava.²⁵ **Ovo je jedna od karakteristika po kojima se komisije razlikuju od sudskih procesa, koji su fokusirani na utvrđivanje odgovornosti počinioaca i svedočenje žrtve im je potrebno da bi dokazali krivicu optuženog. Za nezvanične inicijative, kao i za mnoge komisije za istinu, slušanje i snimanje glasa žrtava, priča i usmenih istorija žrtava, često je glavna aktivnost.** Često su ova tela i zasnivana na ide-

20 Ovo je kasnije ispravljeno drugom komisijom za istinu, takozvanom Valekovom Komisijom, ili Nacionalnom Komisijom o političkom zatočenju i torturi (2004).

21 Michael Ignatieff, *Articles of Faith, Index On Censorship* 5/96 (September, 1996).

22 *From Madness to Hope: The 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador*, 1993. Dostupan na: www.usip.org-library.

23 Jose Zalaquett, „*Introduction to the English Edition*“, Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1993), 1.

24 Vidi: <http://www.usip.org/library/truth.html#nigeria> za dodatne informacije o istoriji Nigerijske komisije za istinu.

25 Samo su se dve komisije za istinu (Južna Afrika i Istočni Timor) u svome radu fokusirale i na počinioce. Ove komisije su ustanovile programe kojima se specifična pažnja posvetila dobijanju priznanja počinilaca i uključila ih u proces javnog svedočenja. Ostale komisije za istinu su uključile pojedinačna svedočenja počinilaca. Ali su sve, uključujući i Južnu Afriku i Istočni Timor naglasile iskustva žrtava ispričana od strane samih žrtava.

ji da žrtvama nije bila poklonjena adekvatna pažnja i da nisu saslušane na pravi način. Najpouzdaniji način da se žrtve saslušaju jeste preko javnih saslušanja, gde su žrtve pozvane da ispričaju svoja iskustva u javnom forumu, često pred televizijskim kamerama. **Komisije takođe saslušavaju žrtve da bi prikupile informacije o kršenjima ljudskih prava, ili da obezbede žrtvama mogućnost da budu saslušane u kontekstu javnog foruma.** Kao primer ovakvog rada, najčešće se uzima Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike koja je prikupila izjave više od 21.000 žrtava aparthejda.

Vremenska ograničenost. Komisije za istinu imaju predviđeni rok trajanja i nisu trajne institucije. Njima je dat određen mandat koji se tiče sasvim određenih zločina koji su se desili u određenom vremenu. Iako njihov mandat može biti produžen, njihov rad mora biti zaključen u nekom trenutku. Komisiji za istinu i pomirenje Sjeverne Leonea je u početku dat mandat od godinu dana, koji je zatim produžen za još šest meseci, čime joj je dozvoljeno da nastavi s radom do početka 2004. Južnoafrička komisija je radila od 1995. do 1998. godine.

Predavanje finalnog izveštaja. Komisije za istinu, kao i mnoge nezvanične inicijative, pogotovo one koje su osnovane po uzoru na komisije za istinu, obično pripremaju finalni izveštaj s ciljem da izvuku pouke na osnovu analize zločina iz prošlosti i daju preporuke za budućnost. Ovi izveštaji se razlikuju po sadržajima, akcentu, i dužini. Izveštaj CONADEP-a imao je samo nekoliko stotina strana, napisan je od strane priznatog pisca i stoga dostupan publici, čak je postao i bestseler. S druge strane, izveštaj peruanske komisije je akademski temeljno napisan komplet od osam tomova.

Zvanično sankcionisanje države ili neke druge zvanične institucije. Konačno, komisije za istinu su

zvanična tela, osnovane od strane vlade, predsednika ili parlamenta – u najvećem broju slučajeva vlade naslednice, koja želi da se jasno diferencira od onoga što se dešavalo u prethodnom periodu i ima iza sebe moć države. Ovo je karakteristika koja ih najviše i razlikuje od nezvaničnih inicijativa. U Peruu, tranziciona vlada koju je predvodio predsednik Valentin Paniagua formirala je Komisiju u junu 2001. Komisija za istinu i pomirenje Sjeverne Leonea bila je podržana od strane predsednika Ahmada Tejan Kabbah i ostalih članova parlamenta. Kao i komisija u Istočnom Timoru, Komisija za istinu i pomirenje Sjeverne Leonea je bila nezavisno telo, ali s ogromnom administrativnom podrškom od misije Ujedinjenih nacija. Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje (CAVR) Istočnog Timora je zvanično i osnovana od strane Tranzicione uprave UN za Istočni Timor (UNTAET) 2002. godine.

Činjenica da su komisije za istinu zvanična tela jeste jedan od najvažnijih elemenata njihove prirode. Biti zvanično telo ne određuje koliko će velike ili male ingerencije ta komisija imati,²⁶ već uglavnom označava da će njen rad imati pečat zvaničnog.²⁷ To takođe znači da uglavnom imaju značajna sredstva na raspolaganju. Ove i neke druge karakteristike komisija biće dodatno istražene u zaključku.

Definisanje nezvaničnih inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine

Pokret ljudskih prava je kroz svoju istoriju bio posvećen dokumentovanju i objavljivanju slučajeva kršenja ljudskih prava. S jedne strane nema ništa novo u „nezvaničnim inicijativama za traganje za istinom“, pogotovo u slučaju istraživanja kršenja ljudskih prava koje praktikuju nevladine organizacije i udruženja žrtava. Uopšteno gledano, to je ono čime se pokret ljudskih prava oduvek i bavio.²⁸

26 Neke komisije za istinu su imale moć da izdaju zvaničan nalog da je pojavljivanje pred komisijom obavezno. U Nigeriji, sudija Justice Chukwudifu Oputa je tražio donošenje zakona kojima bi se predvidelo davanje ovakvih ingerencija komisiji i komisija je, kao rezultat ovog zahteva, dobila pravo *subpoena*.

27 Da li rad komisija za istinu može ili ne može biti definisan kao rad na uspostavljanju zvanične istorije komplikovano je pitanje. Vidi: Deborah Posel i Graeme Simpson (eds), *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, Johannesburg: University of the Witwatersrand Press, 2002; (Johannesburg: Univerzitet Witwatersrand Press, 2002).

28 Dobra analiza pokreta za ljudska prava može se naći u W. Korey, *NGOs and the Universal Declaration of Human Rights*, London: St. Martin's Press, 1998; and M. E. Keck and K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1998.

S druge strane, pojava zvaničnih, državnih komisija za istinu kao prihvaćena forma saopštavanja istine o prošlosti kroz institucije osnovane od strane države relativno je nova. Ovaj trend ima gotovo simbiotičku vezu sa civilnim društvom. Kao što je danas opšte poznato, komisijama za istinu je neophodna saradnja i podrška civilnog društva da bi bile što efikasnije.²⁹ Komisije za istinu su takođe uticale na rad organizacija civilnog društva i drugih organizacija koje se bave nasleđem prošlosti.

Paralelno sa zvaničnim komisijama za istinu, počele su se pojavljivati koordinisane inicijative civilnog društva sa gotovo istovetnim ciljevima, formom i sadržajem zvaničnih komisija za istinu.³⁰ Neke od ovih inicijativa, kao što je npr. Ardojne, REMHI i Serpaj iz Urugvaja, trudile su se da u potpunosti oponašaju komisije za istinu, završavajući svoj rad objavljivanjem konačnog izveštaja. Neke druge, kao što je Grinsboro komisija, održavale su javna saslušanja i imale neke druge prerogative zvanične komisije. Svaka od ovih inicijativa, sličnih zvaničnim komisijama, imala je većinu već pobrojanih atributa, kao što je predstavljeno u tabeli. Drugim rečima, iako ni iza jedne od ovih inicijativa ne stoji zvanični autoritet države, sve one imaju neke ili sve zajedničke karakteristike sa zvaničnim inicijativama.

Koristeći te sličnosti kao određujuće faktore, ovaj članak proučava dva tipa inicijativa sličnih komisijama. Prvo, one koje često imaju iste ili većinu sličnih karakteristika sa zvaničnim komisijama. Iako možda nemaju slične birokratske strukture kao komisije za istinu (npr., mnoge od njih nemaju „komesare“ ili članove komisije), one se često mogu porediti na više načina i predstavljaju većinu slučajeva nezvaničnih inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine.

Drugi tip nezvaničnih inicijativa su projekti koji se nalaze unutar dokumentacionih centara ili nevladinih organizacija. Ovi projekti postoje unutar postojećih organizacija koje ističu suočavanje sa nasleđem zločina iz prošlosti u cilju otkrivanja istine o prošlosti. Ove inicijative imaju dosta sličnosti s komisijama za istinu. Jedna od najvažnijih razlika je da nastaju u specifičnim kontekstima, gde su postojala određena očekivanja u pogledu budućih suđenja ili komisija za istinu (Bosna, Kambodža, Irak i Srbija i Crna Gora) i koja najčešće preuzimaju ulogu „prethodnika“ zvaničnih inicijativa.

Naravno, postoji veliki broj nezvaničnih inicijativa za traganje za istinom.³¹ Umetnost, pozorište, poezija ili književnost koji se fokusiraju na prošlost, podizanje spomenika, ili „nezvanični“, „građanski“ tribunali i suđenja samo su neki od primera, premda njih ovaj rad neće istraživati.

Odnosi između zvaničnih i nezvaničnih inicijativa za kazivanje istine

Nezvanični projekti traganja za istinom imaju tri vrste odnosa sa zvaničnim projektima sa traganje za istinom. Prvo, oni mogu biti zamena za komisije za istinu. U nekim slučajevima, kao što su Brazil i Urugvaj (1984. i 1985.) ili Severna Irska (1998.) gde nije bilo državnih komisija za istinu i činilo se nemogućim da će se takva inicijativa uopšte i pojaviti. Iako je civilno društvo uočilo potrebu za tim, takođe je prihvatilo da država neće ništa učiniti po tom pitanju. U nekim situacijama, civilno društvo nema poverenja u državne institucije da sprovedu ovakve inicijative na pravi način i do kraja, dok se u nekim situacijama civilno društvo ne slaže sa formiranjem bilo kakve komisije za istinu.³²

29 Vidi: „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship“, ICTJ Occasional Paper, April, 2004. Takođe: H. van der Merwe, P. Dewhirst, B. Hamber, „Non-Governmental Associations and the Truth and Reconciliation Commission: An Impact Assessment“, *Politikon* 26:1 (1999).

30 Priscilla Hayner razmatra ono što ona zove „poluzvanične ili nezvanične istrage“ u 1990-im, oslanjajući se na iskustva Hondurasa, Severne Irske i Ruande (u periodu pre genocida 1994). Primer Ruande je posebno značajan za ovu temu jer uključuje nevladine organizacije iz SAD-a, Kanade, Francuske, i Burkinde Faso, koje su se bavile izučavanjem prošlih zločina i predstavile izveštaj (Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths*, str. 19–20.)

31 Vidi: Ksenija Bilbija, Jo Ellen Fair, Cynthia E. Milton i Leigh A. Payne (eds), *The Art of Truth-Telling about Authoritarian Rule* (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2005).

32 Videti str. 26. (Dokumentacioni centar Kambodže), i str. 29. (Fond za humanitarno pravo).

Druga vrsta odnosa je da su nezvanične inicijative prethodnici zvaničnih komisija za istinu, kako zbog specifičnog dizajna, tako i zbog nepredvidljivog razvoja. Od slučajeva koji se ovde spominju, ovo je najuočljivije kod Iračkog memorijalnog projekta, čiji je mandat specijalno osmišljen da otvori put komisiji za istinu (ili, u slučaju nemogućnosti da se takva formira u Iraku, da posluži kao zamena za nju). Ova kategorija takođe opisuje nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, koje predstavljaju samo jednu od komponenata većeg programa jedne nevladine organizacije. Kao što ističu lideri dokumentacionih projekata u Kambodži i Iraku, oni mogu biti samo prethodnici neke buduće komisije za istine ili nekih drugih mehanizama tranzicione pravde, kao što su suđenja za ratne zločine. Kao rezultat razvijanja strategija za uspostavljanje određenih mehanizama tranzicione pravde u klasičnim dokumentacionim centrima za ljudska prava (kao što je Vicaria de la Solidaridad iz Čilea³³) one su se prevashodno fokusirale na prikupljanje dokumenata za buduća suđenja.³⁴ Dokumentacioni centri koji sebe vide kao prethodnika komisija za istinu jesu fenomen novijeg datuma (uzevši u obzir da je isto i sa komisijama) i mogu imati drugačije programske i institucionalne prioritete.

Treća vrsta odnosa je da su nezvanične inicijative i zvanične komisije komplementarna tela. Ova međuzavisnost ne sugerise da su odnosi između nezvaničnih inicijativa i državnih komisija uvek prijateljski. One se vrlo često ne slažu i vrlo često se nadmeću među sobom. Komplementarnost se ogleda i u slučajevima kada i inicijative civilnog društva i državne komisije rade povezano da bi doprinele uspostavljanju kompletnije slike prošlosti. Najbolji primer za ovo je REMHI, Projekat za oporavak istorije – projekat koji u velikoj meri dopunjuje rad zvanične državne Komisije za razjašnjavanje prošlosti³⁵ (CEH). Zahvaljujući radu Projekta oporavka istorije, državna komisija je bila u stanju da

dođe do velikog broja značajnih podataka koji bi joj u suprotnom bili nedostupni.

U sledećem delu, ovaj rad proučava devet slučajeva, po hronološkom redu.

Deo II – proučavani slučajevi

Slučajevi koji se ovde analiziraju predstavljaju traganja za istinom o zlostavljanju i surovostima iz prošlosti i oslanjali su se u velikoj meri na kazivanja žrtava, iako se do tih kazivanja dolazilo na različite načine. Prvih sedam pokušaja sličnih radu komisija za istinu navedeni su ovde u grubom hronološkom redu, u zavisnosti od toga kada je pokrenuta inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine. Sledi prikaz dva dokumentaciona centra koji su dali prioritet ovim projektima.

(A) **Brazil: Nikada više**³⁶

Brazil: Nikada više bio je pokušaj da se kaže istina s ciljem da se otkrije istina i obezbede neoborivi dokazi o sistematskom mučenju koje je država Brazil sprovodila tokom perioda od dve decenije.³⁷

Pozadina

U prvoj polovini šezdesetih godina prošlog veka, socijalistički pokret koji je zapljusnuo Latinsku Ameriku počeo je da dobija sve više pristalica među stanovništvom i u vladi Brazila. Aprila meseca 1964. godine, brazilska vojska izvršila je državni udar i ostala na vlasti u nekoliko uzastopnih mandata sve do 1985. godine. U ovom periodu, hiljade Brazilaca bilo je mučeno i nestalo zbog svojih političkih stavova. Kao rezultat perioda između 1974. i 1979. godine, koji je bio poznat kao *distansão*, a za koji je bilo karakteristično postepeno popuštanje autoritarne vladavine, marta 1979. godine, predsednik Figueiredo proglasio je opštu amnestiju za sve političke aktivnosti između 1964. i 1979. godine, što je kao posledicu imalo oslobađanje mnogih političkih zatvorenika, ali je isto tako sprečilo svako dalje istraživanje

33 Vidi: Keck i Sikkink.

34 Kao što se moglo očekivati, Urugvajski projekat je video sebe kao prethodnika budućih suđenja i nije se identifikovao sa projektima kazivanja istine kao što je to bio slučaj sa drugim projektima.

35 Comision de Esclarecimiento Historica.

36 *Brasil: Nunca Mais*.

37 Vidi: L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990).

kršenja ljudskih prava pod pokroviteljstvom države. Recipročna amnestija implicirala je da su pripadnici levičarskog gerilskog pokreta i politički disidenti činili grozote ravne onim koje je činila vojska. Vojsci je bilo dozvoljeno da opravda svoju represiju nad unutrašnjim disidentima bez otpora.

Brazil: Nikada više kao nezvanična inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine

Ironično, amnestija za koju je izgledalo da će onemogućiti utvrđivanje odgovornosti ustvari je obezbedila sredstva za detaljno nezvanično istraživanje. Pod izgovorom da rade na pripremi slučajeva u skladu s novim zakonom o amnestiji, advokati su mogli da dođu do sudskih transkripata za svaki slučaj koji je vođen pred vojnim sudovima između 1964. i 1979. godine. U početku, advokati koji su radili na projektu kopirali su samo mali broj dokumenata o slučajevima koje su mogli da iznesu. Ubrzo je postalo jasno da se arhive ne čuvaju dovoljno dobro, tako da su članovi pokreta *Brazil: Nikada više* uspeli, za nekoliko godina, da kopiraju celokupnu dokumentaciju o slučajevima vođenim pred vojnim sudovima – više od milion strana dokumenata. Na osnovu kopirane dokumentacije sačinjen je izveštaj o istraživanju na 2.700 strana, *Brazil: Nikada više*. Najbolji način da se sve ovo shvati jeste da se smatra *zamenom* za komisiju za istinu.

Mali krug advokata bio je uključen u ovu tajnu operaciju, tako da se kretanje nekog dokumenta ne može pratiti do nekog pojedinca. Drugi ljudi koji su pomagali prilikom fotokopiranja koje je trajalo danima bez prestanka nisu imali pojma o značaju onoga što su radili, zbog tajnosti projekta. Fotokopije su prebačene na tajne lokacije, a kopije na mikrofilmu poslate su izvan Brazila da bi se zaštitila bezbednost informacija. Nije bilo nikakvog prethodnog publiciteta o izveštaju, nikakvog reklamiranja, a jedina osoba kojoj je pripisano autorstvo bio je kardinal Arns, iz

biskupije Sao Paulo.³⁸ Glavni finansijer projekta bio je Svetski savet crkava.

U početku, arhiva je bila sređena u 12 tomova i ukupno 6.946 strana podataka. Dvojica profesionalnih novinara napravili su sažetu i pristupačnu verziju izveštaja. Posle toga, vođa projekta, Jaime Wright, bio je zadužen za „raspridevljavanje“ novinarskog teksta da bi se stekao utisak objektivnosti i neutralnosti.³⁹ Vreme trajanja projekta bilo je, isto tako, pod uticajem napora da se postigne utisak objektivnosti. Datum završetka, 15. mart 1979. godine, datum Figuredove inauguracije, izabran je delimično s namerom „da rad može da se nastavi uz meru istorijske distance od političke opresije koja se proučava“.⁴⁰ Objavljivanje knjige bilo je odloženo do marta 1985. godine (kada je prvi izabrani građanski predsednik od 1964. godine, trebalo da bude inaugurisan). Knjiga se pojavila u knjižarama širom zemlje 15. jula 1985. godine, kad je i engleski prevod bio spreman za objavljivanje u Sjedinjenim Državama. S obzirom na to da su kopije mikrofilma bile na sigurnom mestu u Ženevi, nije bilo ničega što bi vlada mogla da učini da bi sprečila objavljivanje izveštaja *Brazil: Nikada više*.

Izveštaj *Brazil: Nikada više* dokazao je, bez ikakve sumnje, da je tortura bila suštinski deo vojnog pravosuđa i da su pravosudne vlasti bile sasvim svesne činjenice da je tortura bila primenjivana da bi se dobilo priznanje. Knjiga se nalazila na listi bestselera u Brazilu 25 nedelja, a pojavila se i kao popularna sapunska opera u Brazilu.⁴¹ Projekat je sadržavao spisak sa 444 mučitelja čija su imena pomenuta u vojnim sudovima, ali kojih nije bilo u originalnom izdanju zbog eksplozivne političke situacije. Spisak je, na kraju, ipak bio objavljen. Neki od imenovanih, iako ne svi, uklonjeni su sa javnih funkcija, neki su bili sprečeni da napreduju u službi ili postavljeni na niže položaje.⁴² 1995. godine, demokratska vlada Brazila lansirala je program reparacija za porodice 135 nestalih osoba.⁴³

38 Jedina osoba koja je navedena kao učesnik inicijative *Brazil: Nikada više* bio je Dr. Jaime Wright, protestantski sveštenik čiji je brat nestao tokom vladavine vojne hunte.

39 L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990), str. 57.

40 *Torture in Brazil* (Engleski prevod *Brasil: Nunca Mais*. UT Press: Austin, 1998. str. 4, specijalno ILAS izdanje).

41 Coonan, 20 *FDMILJ* 512 at 525 – milli.

42 L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990), str. 76.

43 Procenjena nadoknada iznosi 4 milijarde reisa (1,5 milijarda dolara). *The Economist*, Resurrecting the Right to history (Novembar 27, 2004).

Sve ovo najbolje je shvatiti kao *zamenu* za komisiju za istinu s obzirom na činjenicu da u to vreme nije bilo izgleda da će se osnovati zvanična komisija za istinu. Posmatrači još uvek raspravljaju o rezultatima projekta *Brazil: Nikada više*. **Projekat nije uspeo da primora vlasti da zvanično priznaju zlostavljanje. Mučitelji nisu nikada bili direktno pozvani na odgovornost za izvršene zločine.** 2001. godine, brazilska nevladina organizacija *Tortura: Nikada više*, predala je spisak s imenima mučitelja iz izveštaja *Brazil: Nikada više* Komitetu protiv torture Ujedinjenih nacija. Komitet je zasedao da bi istražio 23 moguća slučaja torture u brazilskoj vojsci. Brazilska vlada obećala je da će istražiti predmet, ali zvaničnih postupaka nije bilo, čak ni kad je spisak smanjen tako da je sadržavao samo one koji su ostali na visokim položajima u državnoj službi. Organizacija Amnesty internešenel nedavno je objavila da je tortura koju sprovode državni zvaničnici još uvek osnovno sredstvo policijskog delovanja u sistemu brazilskog krivičnog pravosuđa. Amnesty internešenel je, takođe, opisao Brazil kao „slučaj koji daje jasan primer kako je totalno odsustvo straha od odgovornosti za kršenje ljudskih prava pod vojnom upravom dovelo do stvaranja kulture u kojoj postoji odsustvo straha od odgovornosti do te mere da je i vladavina prava ugrožena“.⁴⁴

(B) Urugvaj: Službe za mir i pravdu (SERPAJ)⁴⁵

Godine 1981. u Urugvaju je osnovan ogranak Službe za mir i pravdu (SERPAJ). Pošto su je vojni vlastodršci zatvorili, kancelarija SERPAJ-a bila je najzad ponovo otvorena 1985. **Shvativši da nova građanska vlada 1985. godine nije imala namere da istražuje događaje iz prošlosti niti da sudski goni odgovorne, SERPAJ je počeo svoje sopstveno istraživanje što je dovelo do detaljnog (nevladinog) istraživanja i objavljivanja izveštaja pod nazivom *Urugvaj: Nikada više*.**⁴⁶

Pozadina

Za vreme vojnog režima u Urugvaju između 1973. i 1985. godine, tri do četiri stotine hiljada državljana

Urugvaja – deset procenata stanovništva – bilo je primorano da ode u izbeglištvo.⁴⁷ Od onih koji su ostali u Urugvaju, svaki pedeseti je bio saslušan od strane službe za bezbednost, a jedan od pet stotina bio je osuđen na dugu kaznu zatvora. Zatvorska kazna je bila izrazito neprijatno iskustvo u Urugvaju zbog jedinstvenog korišćenja psihološke torture. Za razliku od drugih vojnih režima u Južnoj Americi, nije bilo mnogo slučajeva masovnih ubistava ili nestanka. Umesto toga, vojska je imala nameru da ih učini mentalno nestalim. Pozvali su u pomoć sociologe i psihologe da bi razvili i primenili zatvorsku rutinu koja bi kod zatvorenika proizvela najveću psihološku štetu.⁴⁸

Posle izbora 1985. godine ponovo je uspostavljena građanska vlast, ali mnogi od onih koji su bili na visokim položajima za vreme vojnog režima ostali su i dalje na visokim položajima u novoj građanskoj vlasti. Ukazujući na nestabilnost u susednim državama, Argentini i Čileu, nova vlast je tvrdila da bi najbolji način da se državi vrate mir i stabilnost bio da se zaboravi prošlost.⁴⁹ Uprkos široko rasprostranjenom strahu, ljudi su počeli da podnose građanske tužbe protiv svojih mučitelja. Kao odgovor na to, urugvajski parlament izglasao je Zakon o prestanku važnosti iz 1986. godine kojim se oslobađa kazne sve vojno i policijsko osoblje odgovorno za kršenje ljudskih prava počinjeno pre 1. marta 1985. godine, pod uslovom da je bilo politički motivisano ili da se moglo klasifikovati kao izvršavanje naredjenja. Uprkos strahu od vojnog protivudara, mnogi državljani Urugvaja nisu bili spremni da dignu ruke od svega toga.

Projekt SERPAJ: nezvanična inicijativa za kazivanje istine

Nevladina organizacija SERPAJ shvatila je da država neće preduzeti nikakve sudske postupke, niti pripreme, niti neke oblike zvaničnog kazivanja istine kao što je CONADEP u Argentini. Frustriran odsustvom

44 Amnesty International, „*They Treat Us Like Animals*“: *Torture and ill-treatment in Brazil. Dehumanization and impunity within the criminal justice system*, (London: AI, 2001), AMR 19/022/2001; Amnesty International, *Crime Without Punishment: Impunity in Latin America*, (London: AI, 1996), AMR 01/08/96.

45 Servicio Paz y Justicia.

46 Uruguay, Nunca Mas.

47 L. Bickford, *Human Rights Archives and Research on Historical Memory: Argentina, Chile and Uruguay*, 1/1/00 LARW 160182.

48 Weschler, Lawrence, *A Miracle, A Universe*, The University of Chicago Press: Chicago, Ill, 1998.

49 Barahona de Brito.

saradnje s vladom, SERPAJ je preduzeo sopstvene korake u pravcu kazivanja istine s eksplicitnom namerom da se svetu kaže sve što se dogodilo u njihovoj zemlji „jasno i glasno“ i da se dođe do informacija koje će podržati krivične procese protiv izvršilaca krivičnih dela.

U uvodu izveštaja kaže se:

„Naš motiv mora da bude isti onaj koji je motivisao naše susede u Argentini i Brazilu, da objavimo slične knjige. U Argentini istraživanje je sprovedeno uz pomoć države, u Brazilu uz pomoć Crkve. A u Urugvaju tog posla se latio SERPAJ.“⁵⁰

Osoblje SERPAJ-a sastojalo se od tima advokata, lekara i boraca za ljudska prava, a finansirale su ga neke nevladine organizacije, zadužbine i crkvene organizacije.⁵¹ Bez otvorene podrške vlade ili pristupa dokumentaciji vojske, SERPAJ je morao da radi s dokumentima kako se koji pojavljivao. Međutim, napor nije bio usmeren na sveobuhvatnu identifikaciju i imenovanje svih onih su bili uključeni, već je, umesto toga, napravio spisak onih koji su kršili ljudska prava. Četrnaest osoba je bilo angažovano da locira pojedince kojima je bilo suđeno između 1972. i 1985. godine i razgovara s njima. Samo je mali broj onih koji su bili locirani odbio da bude intervjuisan i ukupno 313 političkih zatvorenika uspelo je, najzad, da ispriča svoju priču. Imena prekršilaca objavljivana su samo u slučajevima gde je postojao dokazni materijal da se radilo o kriminalnom ponašanju.

Marta meseca 1989. godine, izveštaj SERPAJ-a, *Urugvaj: Nikada više* bio je objavljen. Izveštaj je sadržao kombinaciju istorijskog konteksta, stotine intervjua sa žrtvama i statističke podatke. Kao i slično strukturisan ali zvaničan, izveštaj CONADEP-a i brazilskog projekta (opisanog ranije), izveštaj *Urugvaj: Nikada više* bio je ogroman bestseller.

Kao što je to bio slučaj s komisijama za istinu, pisci urugvajskog izveštaja objavljuju svoju nameru da svoje nalaze predstavljaju što je moguće objektivnije: „Trudili smo se da budemo onoliko objektivni koliko je to moguće: naš cilj je da pokažemo činjenice, onakve kakve smo ih zatekli, ne emocionalne tvrdnje, tako da, iako ima strana koje mogu da duboko dirnu čitaoca, želeli smo da izbegnemo klizavi teren senzacionalizma i horora.“⁵² Na sličan način oni tvrde da su postigli objektivnost u svom prikazu istine: „Ne pretendujemo da izvlačimo zaključke, već da prikažemo podatke i statistiku, informacije koje govore za sebe i dozvoljavaju čitaocima da sami izvuku svoje zaključke.“⁵³

Vlada Urugvaja nije reagovala na izveštaj SERPAJ-a. 2000. godine, predsednik Jorge Batlle Ibáñez, dao je obavezu da istraži nestanke između 1973. i 1985. godine. S tim ciljem osnovana je Komisija za mir.⁵⁴ Dok izvršioce još uvek štiti Zakon o amnestiji iz 1986. godine, aktivnosti na lociranju nestalih lica uspele su da utvrde da je nekoliko žrtava umrlo u pritvoru od posledica mučenja.

(C) Gvatemala: REMHI⁵⁵

Projekt Obnove istorijskog sećanja (REMHI)⁵⁶, koji je vodila Katolička crkva, imao je cilj da skupi ogroman broj svedočenja žrtava u surovom ratu u Gvatemali. Ovo je jasan primer *dopune* izveštaja zvanične komisije za istinu.

Pozadina

Između 1954. i 1999. godine, u Gvatemali je besneo građanski rat između državnih snaga i militantnih gerilskih grupa, uključujući Nacionalnu revolucionarnu uniju Gvatemale. Za vreme rata koji je trajao 36 godina, razorena su najmanje 440 sela, jedan milion državljana Gvatemale bio je interno raseljen ili je pobjegao preko granice, a više od 100.000 ljudi bilo je ubijeno ili nestalo. Devedeset procenata ovih zloдела počinila je država u ime nacionalne bezbednosti.

50 Servicio Paz y Justicia Uruguay, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. vii.

51 SERPAJ, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. xiii

52 SERPAJ, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. 323.

53 Isto. str. 315.

54 Vidi: Amnesty International, *Uruguay*, at <http://web.amnesty.org/web/ar2002.nsf/amr/uruguay!Open> [Accessed 18th December 2002].

55 R. Cabrera, 'Should We Remember? Recovering Historical Memory in Guatemala', poglavje 3. u: B. Hamber (ed), *Past Imperfect: Dealing With the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (INCORE: 1998).

56 Proyecto de Recuperación de la Memoria Histórica.

Najveći broj žrtava bio je među domorodačkim i seoskim stanovništvom.⁵⁷

Pomoć Ujedinjenih nacija doprinela je postizanju opšteg sporazuma o ljudskim pravima i osnivanju Komisije za istorijsko razjašnjavanje (CEH).⁵⁸ Dogovorom iz Osla od 23. juna 1994. godine, CEH je dobila mandat da istražuje kršenja ljudskih prava u prethodnih 36 godina. S obzirom na to da su i vlada Gvatemale i gerilci bili predstavljeni u mirovnom sporazumu, komisija za istinu pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija bila je kompromis „da se dođe do objektivnog, pravičnog i nepristrasnog objašnjenja“.⁵⁹ CEH nije imala ovlašćenja da izdaje naloge za privođenje, pretres ili oduzimanje; ona nije mogla da koristi prikupljeni dokazni materijal namenjen krivičnom gonjenju i dobila je samo šest meseci da obavi istraživanje kršenja ljudskih prava i akte nasilja u periodu koji je trajao tri decenije a koji su povezani s oružanim sukobima koji su prouzrokovali patnju naroda Gvatemale.

Obnova istorijskog sećanja (REMHI)

Mnogi ljudi u građanskom društvu postavljali su pitanje opravdanosti postojanja zvaničnog procesa kazivanja istine. Kao odgovor na ovu zabrinutost, Katolička crkva Gvatemale koordinisala je jedan nezavisni projekt kazivanja istine, Obnova istorijskog sećanja od 1995. godine. Projekt REMHI organizovale su i vodile deset od dvanaest biskupija Katoličke crkve Gvatemale uz podršku više od 70 različitih crkava i nevladinih organizacija širom sveta.

Organizatori REMHI projekta jasno su naveli svoj cilj da budu objektivni: „Pošto smo crkva, naša pozicija je autonomna. Kao rezultat toga, naše istraživanje biće nepristrasno“.⁶⁰ Volonteri su počeli s radom 1995. godine, i to s osposobljavanjem, organizovanjem i

stvaranjem publiciteta za REMHI projekat. Pet stotina od šest stotina anketara bili su, moglo bi se reći, domoroci, što je omogućilo da projekat REMHI stigne do najzabačenijih seoskih oblasti Gvatemale. Oni su objavljivali i distribuirali letke i brošurice na nekoliko različitih jezika i davali oglase u novinama, pozivajući ljude da se jave i daju svoja svedočenja. Saradnika je bilo u svim krajevima Gvatemale, pa su anketari uvek mogli da dopru direktno do žrtve. Mnogi intervjui obavljani su u domovima žrtava, u njihovim mesnim crkvama ili uz prisustvo lokalnog sveštenika.⁶¹ Istraživanje je trajalo više od tri godine. Za to vreme, 600 crkvenih aktivista, anketara, sakupilo je 6.500 svedočenja i dokumentovalo preko 55.000 slučajeva kršenja ljudskih prava.⁶²

Na dan 24. aprila 1998. godine, projekt REMHI je sastavio konačni izveštaj od 1.400 strana u četiri toma: *Gvatemala: Nikada više*.⁶³, koji je uključivao kombinaciju svedočenja i podataka koji su se odnosili na torturu, imena izvršilaca i vojnih institucija koje su bile umešane. Izveštaj je zaključio da je vojska bila odgovorna za oko 80% od 55.021 slučaja kršenja ljudskih prava. REMHI se potrudio da distribuiraju izveštaj i izvode iz izveštaja lokalno, preko Crkve.

Dva dana posle objavljivanja izveštaja *Gvatemala: Nikada više!*, vođa REMHI projekta, biskup Gerardi, bio je ubijen. Biskup Gerardi podržavao je one koji su tvrdili da „stvarni oproštaj znači zaborav“ i koji su u prilog takve tvrdnje govorili da „oproštaj stvarno znači stvaranje novih stavova, da izaziva promenu u ljudima i između ljudi“.⁶⁴ Četiri muškarca bili su osuđeni za ubistvo, ali su kasnije pušteni na slobodu zbog proceduralnih manjkavosti, a naređeno je novo suđenje.⁶⁵

57 M. Ballengee, 'The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala', (2000) 4 *U.C.L.A. J.I.L.L.F.A.* 477.

58 Comisión de Esclarecimiento Historica.

59 Iz *Izveštaja Komisije za istorijsko razjašnjavanje*, Zaključci i preporuke (*Report of the Commission for Historical Clarification, Conclusions and Recommendations*) dostupno na: <http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/prologue.html>

60 Dostupno na internet-stranici <http://www.marianistas.org/conchas-verapaz/guatemala/REMHI.htm>. Autorov prevod.

61 M. Ballengee, *The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala*, (2000) 4 *U.C.L.A.J.I.L.L.F.A.* 477.

62 Catholic Church, Guatemala, *Guatemala: Never Again! Catholic Church documentation of war crimes and terrorism of 1960–96* 4.

63 *Guatemala: Nunca Más!*

64 J. Verhoeven, 'Working for Peace in Guatemala' dostupno na: http://www.gppac.net/documents/pbp/3/6_guatem.htm.

65 US Dept of State Press Release, *Guatemala: Convictions Overtuned*, dostupno na: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/14245.htm>.

Projekat REMHI nije se ugasio po objavljivanju izveštaja, već je nastavio s radom, naročito u ruralnim regionima Gvatemale. Članovi REMHI projekta nastavili su kampanju čiji je cilj bilo ozdravljenje i pomirenje, što je, na lokalnom nivou, podrazumevalo sastanke, radionice, komemoracije, usluge institucija za mentalno zdravlje, distribuciju brošura i plakata, skečeve na temu mira i pomirenja i pružanje pravne pomoći žrtvama.⁶⁶

Aktivnost projekta REMHI bila je od ključne važnosti za rad CEH komisije koja je bila pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. REMHI skoro da je završio svoje delovanje čak pre nego što su Ujedinjene nacije počele svoju aktivnost 1997. godine. Dok je CEH komisija bila u stanju da skupi 7.338 izjava svedoka, REMHI je dao veliki doprinos naporima da se sazna istina i dođe do objašnjenja, naročito kad je reč o svedočenju pripadnika domorodačkog stanovništva. Značajno je da je CEH komisija izjavila da su neki surovi zločini bili čin genocida prema pripadnicima naroda Maja. Jedan komentator pisao je da „širenje ove istorijske svesti među domorodačkim stanovništvom jeste najdinamičniji vid društva Gvatemale“.⁶⁷ On opisuje kako pripadnici naroda Maja počinju da se upoznaju sa svojom sopstvenom istorijom, koristeći se onim što im je dao REMHI kao prozorom sa koga se može gledati i proučavati ciklus ugnjetavanja kome su bili izloženi i oni i drugo domorodačko stanovništvo.⁶⁸

(D) **Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira: izveštaj o nemirima u Matebelelandu i Midlandsu od 1980. do 1999. godine – Sažeti izveštaj.**⁶⁹

1997. godine, Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir objavile su izveštaj naslovljen sa *Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira: izveštaj o nemirima u Matebelelandu i Midlandsu od*

*1980. do 1999. godine*⁷⁰, što je bio izveštaj o kršenju ljudskih prava koja su se zbila u ove dve specifične oblasti Zimbabvea 1980. godine. Godine 1999, da bi došle do što većeg broja slušalaca, Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir sažele su poduži, originalni izveštaj i napravile *Sažeti izveštaj*, koji je bilo jeftinije proizvesti i preveli ga na jezike ndebele i šona.

Pozadina

Nasilje iz osamdesetih godina prošlog veka u Zimbabveu potiče od borbe za nezavisnost u Zimbabveu. Od 1963. godine, dva glavna pokreta za nezavisnost, Afrička nacionalna unija Zimbabvea (ZANU)⁷¹ i Afrička narodna unija Zimbabvea (ZAPU)⁷², ne samo da su se borila protiv Rodezije, već su se borila i jedan protiv drugog, za podršku stanovništva. ZAPU je verovao da pomoć treba da stigne iz međunarodne zajednice i bio je tesno povezan sa Ndebele etničkom grupom, dok je ZANU verovao u oslanjanje na sopstvene snage i oružani sukob i bio je na strani Šona etničke grupe. Kao posledica toga, po sticanju nezavisnosti, 18. aprila 1980. godine, stanovništvo je bilo oštro podeljeno u podršci ovim dvema političkim strankama.

Do početka 1982. godine, grupe naoružanih disidenata ubijale su, pljačkale i uništavale imovinu Matebelelanda. S uverenjem da su ovi bili članovi Narodne revolucionarne armije Zimbabvea (ZIPRA)⁷³, naoružano krilo stranke ZAPU, i da su imali podršku i ZAPU političara i građana, vlada u kojoj su većinu imale pristalice ZANU partije počela je žestoku represivnu kampanju koja je zahvatila celokupno stanovništvo Matebelelanda. Vladi je bilo sve teže da pravi razliku između disidenata i onih koji nisu bili disidenti. Hiljade nedužnih civila je bilo pretučeno, ubijeno bez razmišljanja ili nestalo. Drugi su bili okupljeni i dove-

66 M. Ballengee, *The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala*, (2000) 4 *U.C.L.A.J.I.L.F.A.* 477.

67 P. Smith, 'Memory Without History: Who Owns Guatemala's Past?', (2001) *The Washington Quarterly* 24:2, 59, at 65. Izveštaj Komisije za istorijsko razjašnjenje tvrdi da su „agenci državni službi počinili genocid protiv grupe naroda Maja koji su živeli u četiri regiona...“ North Huetuetenango, Ixil in Quiché, Maya-K'iche' in Quiché i Rabinal in Baja Verapapaz.

68 T. Rosenberg, *Children of Cain: Violence and the Violent in Latin America*, (London: Penguin Books, 1991), str. 18.

69 Sledeće informacije prikupljene su sa veb-stranice na kojoj se nalaze *Zaključci izveštaja* [Summary Report]: www.hrforumzim.com/members_reports/matrep/matrepintro.htm.

70 *Breaking the Silence, Building True Peace: A Report on the Disturbances in Matebeleland and the Midlands 1980–1989*.

71 Zimbabwe African National Union.

72 Zimbabwe African People's Union.

73 Zimbabwe People's Revolutionary Army.

deni do ivice gladi u pritvorskim logorima, čitava sela su spaljivana a njihovi stanovnici proterivani. Sažeti izveštaj je utvrdio da su disidenti, iako lojalni idealima koje je zastupala ZIPRA, ipak bili bez vođa i da njihov broj nikada nije bio veći od 400.⁷⁴

Zvanična četvoročlana komisija za istragu – Čiambakve komisija⁷⁵ – prikupila je izjave koji pružaju dovoljno dokaza o učinjenim zverstvima. Ipak, 1985. godine, uprkos ranije datim obećanjima da će informacije komisije biti javne, vlada je izjavila da nalazi Čiambakve komisije neće biti dostupni javnosti.

Dogovor o ujedinjenju potpisan 22. decembra 1987. godine zvanično je prekinuo neprijateljstva. Opšta amnestija za sve disidente proglašena je aprila meseca 1988. Juna meseca iste godine amnestija je proširena tako da uključi sve članove snaga bezbednosti.

„Prekidanje ćutnje“ kao nezvanično kazivanje istine. U kontekstu u kome je vlada odlučila da odbije da prizna zverstva počinjena u prošlosti, *Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira* i *Sažeti izveštaj* koji je usledio, jesu pokušaji koje su učinile Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir da bi prekinule ćutnju koju je odobrila vlada. Pisci tvrde da oni ne žele da bace krivicu ni na koga, već „žele da prekinu ćutnju“ koja obavlja događaje iz osamdesetih godina prošlog veka. Vremenska i budžetska ograničenja onemogućila su da se u jednu knjigu uključe sve oblasti i svedočenja svih žrtava, ali uključivanjem detaljnih svedočenja o svakodnevnom zlostavljanjima koja su se događala u jednoj oblasti u svakoj od ove dve provincije, pisci se nadaju da Izveštaj pokazuje „kako su se stvari generalno događale od 1982. do 1987. godine“.

Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir oslanjale su se na najrazličitije izvore informacija da bi napisale izveštaj, uključujući izjave žrtava skupljene za Čiambakve komisiju 1984. godine,

dokumentaciju misionara, novinara i advokata, intervjue sa stanovnicima koje je skupio Bulavajo centar za pravni projekat, dokumentaciju organizacije Amnesti internešenel i Komiteta pravnika za ljudska prava, pisma Katoličke komisije za pravdu i mir, izveštaje i novine i časopise koji su potvrđivali mišljenja i izjave vlade, medicinsku dokumentaciju i dokazni materijal iz grobova i rudarskih jama.

Izveštaj tvrdi da bi Dogovor o ujedinjenju imao pravo značenje samo kad bi se istina o događajima iz prošlosti objavila, priznala i kad bi se na to reagovalo. Pisci izražavaju nadu da će *Izveštaj* ohrabriti još više ljudi da iznesu svoja svedočenja, što će dovesti do uvećanja znanja o nasilju i, sa svoje strane, do ozbiljnog angažovanja na ubrzanju razvoja u zahvaćenim regionima, čime bi se vlada primorala da obezbedi neku vrstu ekonomskih reparacija žrtvama. Na kraju, oni smatraju da njihovo kazivanje istine treba da dovede do pomirenja. Iako je jedan primerak originalnog izveštaja dostavljen predsedniku i različitim resornim ministrima u Zimbabveu, zvaničnog reagovanja nije bilo.

(E) Severna Irska: Komemorativni projekat Ardojne⁷⁶

Projekat zajednice Ardojne (ACP)⁷⁷ bio je pokušaj članova jedne male zajednice u Severnoj Irskoj (Ardojne, 6.600 stanovnika)⁷⁸ da se sete 99 stanovnika koji su ubijeni delovanjem političkog nasilja.

Pozadina

Od 1966. do 1999. godine, 3.636 ljudi bilo je ubijeno i oko 36.000 ranjeno u „nesporazumima“ između britanskih snaga bezbednosti i Irske republikanske armije u Severnoj Irskoj, oblasti sa samo 1,5 milion stanovnika. Rušilačke demonstracije i građansko nasilje počeli su šezdesetih godina prošlog veka, kad se manjinska katolička zajednica borila za građanska prava. Na zahtev većinske protestantske zajednice trupe britanske vlade poslale su u tu oblast da održavaju

74 Summary Report, sekcija 3.

75 Chihambakve Commission.

76 Vidi: M. McGovern, P. Lundy, 'The Politics of Memory in Post-Conflict Northern Ireland', available online at: <http://www.edgehill.ac.uk/research/msg/ArticlesMark.htm>; i: B. Hamber (ed), *Past Imperfect: Dealing With the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (INCORE: 1998). Ardojne Commemoration Project.

77 Ardojne Community Project.

78 Popis 2001, Agencija za statistiku i istraživanje Severne Irske, dostupno: <http://www.nisra.gov.uk/census/start.html>. 79 Ardojne, *The Untold Truth*, Intro, str. 2.

mir, ali je njihovo prisustvo dovelo do još većeg nasilja. Sukob između katoličke zajednice i britanske vojske bio je zaoštren postojanjem protestantskih paravojnih snaga i trajao je do potpisivanja Mirovnog ugovora na Veliki petak 1998. godine.

Komisija za žrtve, osnovana oktobra 1997. godine, podnela je Blumfildov izveštaj aprila 1998. godine. Mnogi članovi Zajednice Ardojne nisu bili zadovoljni Komisijom i njenim izveštajem. Ser Kenneth Bloomfield, koji je bio na čelu komisije, bio je nekada načelnik Građanske službe Severne Irske, a Adam Ingram, ministar za žrtve, bio je istovremeno ministar za oružane snage. Zbog ovih činjenica članovi Zajednice Ardojne sumnjali su u nepristrasnost izveštaja ove komisije. Oni su, zatim, zamerali izveštaju Komisije da je, kako su oni mislili, uspostavio hijerarhiju žrtava u kojoj su republikanci i nacionalisti bili manje zaslužni od drugih žrtava „nesporazuma“.

Projekat zajednice Ardojne

U vremenu posle prekida neprijateljstva ovo nezadovoljstvo Blumfildovim izveštajem i nezvaničnim diskusijama slilo se u projekat koji će to „opovrgnuti, kolektivnim sećanjem zajednice, istraženim i napisanim od strane članova te iste zajednice“.79 Namera ACP projekta bila je da baci svetlost na skrivenu istoriju sukoba u Severnoj Irskoj kako ju je doživela jedna zajednica s ciljem da otme od zaborava i zaštiti sećanja žrtava od pogrešnog tumačenja. Voljene osobe i prijatelji bili su svedoci ubistava, nedoličnog postupanja sa zemnim ostacima i zlostavljanja porodica od strane različitih agencija: RUC (policijske snage), Britanska vojska, mediji, Crkva i sudovi. Što se tiče organizatora, to je podrazumevalo da je „zajednica, u stvari, preuzela ‘vlasništvo’ i kontrolu nad dizajnom, istraživačkim procesom, redigovanjem, nad fazom povratka i štampanja knjige“.80 Uvod knjige *Ardojne: neiskazana istina*81 daje detaljan pregled diskusija koje su se vodile, a koje su se ticale definicije statusa, žrtava, povlačenja geografskih granica pro-

jekta i metodologije i procesa i načina intervjuisanja i uzimanja izjava.

Kao direktni rezultat političkog nasilja između 1969. i 1998. godine, ubijeno je 99 članova zajednice Ardojne. ACP se obratio najbližim članovima porodice svakog od njih da bi zatražili i izjavu i predlog koga još člana porodice ili bliskog prijatelja treba zamoliti da pomogne projektu.82 Svaki učesnik u projektu imao je potpunu slobodu da rediguje i kontroliše svoj deo i imao je pravo da pogleda doprinose drugih ljudi koji su se odnosili na prijatelja ili člana porodice. Knjigu *Ardojne: neiskazana istina* objavila je 2002. godine mala irska nezavisna izdavačka kuća. Ova kolekcija od 350 svedočenja i 50 usmenih iskaza dovela je do nekih politički kontroverznih nalaza: britanske snage bezbednosti ubile su 26 žrtava, a niko nije bio uhapšen, optužen ili osuđen za njihovu smrt; lojalisti su ubili 50 žrtava, a učešće države u ovome bilo je od velikog uticaja na mnoga od ovih ubistava; devet žrtava ubila je Irska republikanska armija (od kojih pet nenamerno); sedam osoba bili su dobrovoljci Irske republikanske armije koji su takođe umrli usled nesrećnog slučaja. Od svih identifikovanih žrtava, samo u dva slučaja niko od članova porodica nije bio spreman da da izjavu.83

(F) Grinsboro komisija za istinu i pomirenje84

Projekat Grinsboro za istinu i pomirenje osnovan je da bi saznao istinu o specifičnom događaju koji se desio 3. novembra 1979. godine. Projekat je ispitao uzroke, redosled događaja i posledice tog događaja, kao i širi kontekst političkih, radnih i rasnih odnosa koji su postojali u gradu i u zemlji u to vreme. Kao rezultat njihovog rada osnovana je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje. To je nevladina komisija za istinu koja je u svom radu koristila formu i jezik zvaničnih komisija za istinu. Svoj finalni izveštaj podnela je „stanovnicima Grinsboroa, gradskoj vlasti, Projektu Grinsboro za istinu i pomirenje i drugim javnim telima“ 25. maja 2006.

80 Isto, str. 4.

81 *Ardojne: The Untold Truth*.

82 Uvod u ACP jasno ističe da je definisanje parametara korišćenih u istraživanju bio težak i kontroverzan proces. Konačna odluka o definiciji žrtve bila je ograničena mogućnostima i sredstvima kojima je projekat raspolagao.

83 U Uvodu *Ardojne: The Untold Truth*, pribeležena je stara irska poslovice, „šta god rekao, ne reci ništa“.

84 Vidi: internet stranica Komisije za istinu i pomirenje u Grinsborou, dostupno na: www.greensborotrc.org

Pozadina

Grinsboro u Severnoj Karolini je zajednica od oko 235.000 stanovnika i dugom historijom aktivnog učešća u borbi za jednaka građanska prava. Na dan 3. novembra 1979. godine, četrdeset članova Kju kluka klana i Američke nacističke partije uleteli su kolima u grupu ljudi koja je uličnim maršem demonstrirala protiv Klana u Grinsborou i, pucnjima iz vatrenog oružja, ubili pet osoba (jednu ženu afroameričkog porekla, dvojicu Jevreja, jednog muškarca latinoameričkog porekla i jednog muškarca anglosaksonskog porekla) i ranili još desetero ljudi usred bela dana. Četiri TV ekipe snimile su ubistvo. Operativni pripadnici snaga reda u policiji Grinsboroa su tog dana bili upućeni na ručak ranije nego što je bilo uobičajeno i bilo im je rečeno da nema potrebe da budu na paradi pre 11:30. Ubistva su se dogodila u 11:23. Još uvek se vode žestoke diskusije o motivima i ponašanju policije.

U dva krivična postupka koja su vođena, optužene su oslobodile porote čiji su svi članovi bili belci. Građanska parnica proglasila je članove policijskog odeljenja Grinsboroa, Kju kluka klana i Američke nacističke partije zajedno krivim za zločin ubistva jedne osobe, ali je ovoj građanskoj parnici nedostajala zvanična osuda i kazna kojom bi se krivična parnica završila. Grad Grinsboro platio je za učinjenu štetu a da nije priznao nikakve veze sa Kju kluka klanom, a nasilje je opisano u javnosti kao sukob suprotstavljenih radikalnih ideologija (pripadnika Klana i članova Nacističke partije protiv levičarskih organizatora radničkih protesta). Mnogi ljudi u Grinsborou smatrali su da nijedan od sudskih procesa nije na zadovoljavajući način rešio situaciju, jer nije stvorio osećanje istine, pravde ili pomirenja. Kao rezultat, napetosti prouzrokovane incidentom u Grinsborou podelile su članove zajednice za mnogo godina posle incidenta.

Grinsboro komisija za istinu i pomirenje: nevladina komisija za istinu

**Da bi uradili nešto u vezi s podelom i neprijateljstvi-
ma koja su ostala u Grinsboro zajednici, Voljeni cen-
tar zajednice i Grinsboro fond za pravdu inicirali su
Projekat Grinsboro za istinu i pomirenje u zajednici**

(GTCRP)⁸⁵. Od svog osnivanja, GTCRP je saradivao sa Nacionalnim savetodavnim komitetom, kao i sa domaćim i stranim stručnjacima i institucijama i koristio se iskustvom komisija za istinu stečenim u drugim zemljama, naročito u Južnoj Africi. Ovaj projekat može se gledati kao zamena za komisiju za istinu, ili možda kao prethodnik većih, regionalnih ili nacionalnih projekata.

Od GTCRP se očekuje 1) da traga za istinom u vezi s događajima od 3. novembra 1979. 2) da razjasni zbrku i ukloni jaz koji je nastao kao rezultat masakra, 3) da prizna postojanje osećanja inspirisanih tim događajima; 4) da se zalaže za ozdravljenje i pomirenje unutar Grinsboro zajednice; 5) da olakša pozitivne promene u društvenoj svesti i u institucijama koje su, svesno ili ne, saradivale u događaju toga dana; i 6) da ojača pravdu, da se zalaže za demokratiju i da radi na izgradnji jače zajednice u Grinsborou, u državi Severna Karolina.

**Jedna od značajnijih komponenti projekta bilo je osni-
vanje nezavisne Grinsboro komisije za istinu i pomi-
renje juna meseca 2004.** Na čelu Komisije nalazilo se sedam „komesara“, od kojih su petorica bili članovi koji su predstavljali široki spektar društvenog, verskog i političkog miljea Grinsboroa. Prema mandatu komisije (istina i pomirenje), „komisija će se držati svog mandata funkcionisanjem nezavisno od bilo čijeg uticaja, uključujući i sam Projekat (GTCRP)“. Inauguraciju Komisije za istinu i pomirenje obavio je bivši gradonačelnik, dok je jednog člana komisije postavio sadašnji gradonačelnik.

Prvi korak u sprovođenju mandata Komisije bila je petnaestomesečna istraga koju je sprovela GTCRP u vezi s događajima od 3. novembra 1979. Ona je počela s radom januara 2005. godine, kad je Komisija počela da skuplja izjave od pojedinaca koji su imali informacije koje su se odnosile na događaje tog dana. TRC je takođe organizovala niz javnih saslušanja s namerom da zajednicu uključi u debatu o prošlosti Grinsboroa, o zlostavljanju, o njihovom poreklu i uzrocima, i o garancijama koje se moraju dati da bi se sprečilo ponavljanje takvih zloupotreba.

Prva ove vrste u Sjedinjenim Državama, Grinsboro komisija za istinu i pomirenje zahtevala je „da prevede međunarodno iskustvo stečeno proučavanjem rada ranijih komisija za istinu u model koji može zaceliti mnoge podele koje su prouzrokovali tragični nerešeni događaji tokom jedinstvene istorije naše nacije“.⁸⁶ Iako je bila usmerena na jedan sasvim određen događaj a ne na širi istorijski period i nije bila zvanična komisija za istinu, ličila je na komisiju za istinu u skoro svim drugim elementima.

(G) **Projekat istorije Iraka**

Projekat istorije Iraka osnovao je Institut za ljudska prava Pravnog fakulteta DePaul univerziteta iz Čikaga. Kao deo veće grupe projekata koje je sa 1,8 miliona dolara odobrenih univerzitetu juna meseca 2005. godine finansirao Stejt department Sjedinjenih Država, cilj ovog projekta bio je skupljanje hiljade svedočenja o preživljenoj represiji pod vlašću Baas partije u Iraku (između 1968. i 2003. godine). Jedan od rukovodilaca projekta, Daniel Rothenberg, objašnjava da je „generalni cilj ovog projekta da pruži pomoć Iračanima da sastave precizan istorijski dokument o zverstvima počinjenim u prošlosti.“⁸⁷

Pozadina

Nedavna istorija Iraka je istorija koja se sastoji od oštre represije i masovnog kršenja ljudskih prava. Kad je Baas partija pučem došla na vlast 1968. godine, otvoren je put za više od tri decenije represivne vladavine, najvećim delom pod diktaturom brutalnog režima Sadama Huseina, koja je trajala preko 20 godina. Država koju je vodila Baas partija bila je „složena, izuzetno nasilna država zasnovana na samovoljnoj ličnoj vlasti. Visoki funkcioneri Baas partije vladali su sistemom ‘kazne i nagrade’, obilno koristeći torturu, vansudska smaknuća, proizvoljno pritvaranje i prisilne nestanke kako bi iznudili poslušnost i ugušili otpor

široj zemlji.“⁸⁸ Pored toga što je zlostavljao Iračane koji se nisu slagali s autoritarnom politikom režima, Sadam Husein je ratovao protiv Irana (1980–1988) i vodio je kampanju istrebljenja kurdske manjine u Iraku što je kao posledicu imalo smrt skoro 100.000 Kurda. Njegove žrtve bili su i pripadnici sunitske manjine, a mnogi od njegovih akata represije bili su upereni prema ženama.

Invazija SAD na Irak 2003. godine predstavljala je jasan momenat tranzicije u istoriji zemlje, iako se za mnoge Iračane, u vreme dok se ovaj izveštaj piše, situacija još nije popravila. Naprotiv, za mnoge situacija se mnogo pogoršala. Zemlja je usred velikog sukoba i tranziciona pravda može da izgleda daleka i irelevantna. Bez obzira na to, postoji jasno opravdanje za usmeravanje prema periodu između 1968. i 2003. godine, koji je imao svoju sopstvenu patologiju sile i šeme represije⁸⁹ i fokusiranje na ovaj period ne isključuje mogućnost posebnog preispitivanja perioda posle 2003. godine.

Vojna invazija na Irak prouzrokovala je brojne diskusije u samom Iraku, ali i u Sjedinjenim Državama, u Ujedinjenim nacijama i drugde u vezi s tranzicionom pravdom. Na primer, anketa koju je sproveo Međunarodni centar za tranzicionu pravdu i Centar za ljudska prava Kalifornijskog univerziteta u Berkliju pokazao je 2004. godine da unutar Iraka postoji zahtev da se primeni sudska odgovornost ranijeg režima za kršenje ljudskih prava.⁹⁰ U međuvremenu, između 200 i 300 masovnih grobnica otkriveno je u Iraku i nekih 300.000 Iračana vode se kao nestali.⁹¹ Oktobra 2005, Iračka tranzicionalna narodna skupština uspostavila je Vrhovni irački krivični tribunal radi suđenja Sadamu Huseinu i drugim vođama baasističkog režima. Međutim, „ostaju ozbiljne sumnje, među članovima organizacije HJuman Rajts Voč i Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu da je taj

86 Vidi: <http://www.gtcp.org/faqs.asp>.

87 Vidi: „Grant expands human rights institute’s work in Iraq, August 1, 2005”, dostupno na: <http://newline.depaul.edu/>.

88 Vidi: ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice), str. 4.

89 Vidi: Kanan Makiya (1998), *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq, Updated Edition* (Berkeley, California: University of California Press).

90 *Iraqi Voices: Attitudes Toward Transitional Justice and Social Reconstruction*, May 2004 (International Center for Transitional Justice and Human Rights Center, University of California, Berkeley).

91 Vidi: ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice), str. 4.

tribunal, takav kakav je, sposoban “da vodi pravične procese koji će zadovoljiti međunarodne standarde ljudskih prava za krivično gonjenje u skladu s njegovim statutom”.⁹²

Projekat istorije Iraka kao nezvanična inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine

U Iraku, dok se ovaj izveštaj piše, ne postoji komisija za istinu, iako je bilo zahteva za njom s vremena na vreme i ideja da se jedna takva komisija osnuje jeste razmatrana.⁹³ U ovom kontekstu, uz pozdrav komisijama za istinu, Internet prezentacija Projekta istorije Iraka objašnjava da je „metodologija koja se koristi u ovom projektu razvijena od strane Instituta za ljudska prava DePaul univerziteta i da je ona zasnovana na iskustvu različitih komisija za istinu i sličnih istraživačkih tela“. U stvari, metodologija je upadljivo slična. Iako nema „komesara“ i javnih i privatnih saslušanja, metodologija intervjuisanja mnogo liči na najsavremenije načine skupljanja podataka koje primenjuju komisije za istinu, sledeći smernice, primenjujući taktiku intervjuisanja i razvoja baza podataka koji mnogo liče na ono što su komisije za istinu radile u Gani, Peruu, Sijera Leoneu i Istočnom Timoru. Ovo je delimično tako zato što je direktor projektne inicijative, Daniel Rothenberg, dobro upoznat s radom komisija za istinu, s obzirom na to da je učestvovao u brojnim događajima i konferencijama na ovu temu i s obzirom na činjenicu da je sproveo detaljno istraživanje gvatemalske komisije za istinu.

Na Projektu istorije Iraka radi nekih 90 zaposlenih, većinom iračkih državljana iz svih većih etničkih i religijskih grupa.⁹⁴ Do maja 2006. godine oni su s uspehom obavili 2.000 intervjua sa žrtvama i njihovim porodicama, na osnovu sofisticirane metodologije uzimanja intervjua i uz korišćenje fleksibilno osmišljenih formulara za unos podataka i široko postavljena pitanja, i sve to na jeziku ispitanika i od strane ispitivača kome je jezik intervjua isto tako

maternji jezik. Na ovaj način dobijene informacije unose se u bazu podataka koju je dizajnirala i podelila za ove potrebe Grupa za analizu podataka o ljudskim pravima Benetek inicijative iz grada Palo Alto u Kaliforniji, koju komisije iz celog sveta uzimaju za konsultanta. Formulari za unos podataka se skeniraju i kopiraju i kopije se odmah šalju na bezbedan server izvan Iraka. Originali se uništavaju.

Do kraja projekta još oko hiljadu intervjua biće uzeto, prevedeno, skenirano i pregledano i tada će početi proces analize dobijenih informacija. Ovo će dovesti do sastavljanja finalnog izveštaja (ili niza finalnih izveštaja) koje treba prevesti na arapski, engleski i kurdski. Ova analiza treba da otkrije vrste kršenja ljudskih prava i da da preporuke za budućnost.

(H) **Dokumentacioni centar Kambodže (DC-Cam)⁹⁵ – različiti projekti**

Dokumentacioni centar Kambodže, koji je nastao iz Kambodžanskog programa za genocid⁹⁶ osnovanog na univerzitetu Jejl 1994. godine, davao je prioritet društvenim strategijama za kazivanje istine od samog početka. Tokom svog postojanja, predviđao je mogućnost postojanja nekih budućih mehanizama tranzicione pravde, naročito specijalnog tribunala za vođe Crvenih Kmera, kakav sada postoji.

Pozadina

Od 1975. do 1979. godine, Demokratska Kampučija/Režim Crvenih Kmera izvršio je neke od najžusnijih zločina u dvadesetom veku. Fanatični nacionalisti i lokalne policijske snage sproveli su masovne pogrome, koji su doveli do smrti više od jednog miliona Kambodžanaca i do uništenja celokupne društvene strukture zemlje. Ovaj genocidni režim svrgnut je s vlasti invazijom Vijetnamaca, koji su postavili Heng Samrina za premijera države 1979. godine.

Kombinacija neprestanih građanskih sukoba i vrlo ograničenih institucionalnih i ekonomskih resursa

92 Human Rights Watch, Iraq: Country Summary, January, 2006 (<http://hrw.org/wr2k6/pdf/iraq.pdf>), str. 3; and ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice).

93 Vidi: „Along with Trials, Iraq Needs Truth”, by Daniel Philpott, *The Boston Globe*, Decembar 8, 2005. Takođe vidi: *Iraqi Voices: Attitudes Toward Transitional Justice and Social Reconstruction*, May 2004 (International Center for Transitional Justice and Human Rights Center, University of California, Berkeley), naročito str. 57–58.

94 Sledeće informacije autor je prikupio prilikom razgovora sa direktorkom projekta, gđom Kurdistan Daloje, u Sulejmaniji, Kurdistan, u Iraku, maja 2006.

95 Documentation Center of Cambodia.

96 Cambodian Genocide Program.

potpuno je onemogućila da se u Kambodži povede ma kakva koherentna politika tranzicione pravde. Iako je bilo sporadičnih domaćih i spoljašnjih pokušaja da se članovi Crvenih Kmera privedu pravdi, nikakva odluka nije nikada doneta,⁹⁷ a u nekim slučajevima, bivši članovi Crvenih Kmera čak su i pregovarali s vladom o amnestiji. Pariski mirovni ugovor iz 1991. godine, izričito navodi da će „efikasne mere“ biti preduzete da bi se osiguralo da više nikada ne dođe do ponavljanja politike iz prošlosti i da bi se osiguralo da se međunarodni instrumenti ljudskih prava poštuju.⁹⁸ Više od 15 godina kasnije, posle mnogih peripetija, 31. marta 2006. godine, Kraljevska vlada Kambodže, u partnerstvu s Ujedinjenim nacijama, osnovala je Tribunal za Crvene Kmere.⁹⁹

Direktor Dokumentacionog centra Kambodže, Youk Chhang, često je razmišljao o komisijama za istinu,¹⁰⁰ a i drugi su se detaljno bavili tom idejom.¹⁰¹ Ali, u ovom momentu, osnivanje zvanične komisije za istinu u Kambodži ima malo izgleda. Tri su razloga za to.¹⁰² Prvo, i lokalne nevladine organizacije, i međunarodna zajednica toliko su energije potrošile na osnivanje Tribunala za Crvene Kmere da sada sve svoje snage usmeravaju na rad tribunala, a ne na stvaranje novih institucija. Drugo, za komisije za istinu u Kambodži smatra se da su povezane s „pomirenjem“, a taj koncept vođe Crvenih Kmera tumače kao „oprosti i zaboravi“.¹⁰³ Sve ovo utiče na mišljenje mnogih

aktivista za ljudska prava, iako mnogo komisija za istinu u prošlosti nisu naglašavale ovaj element svog rada. I treće, vlada izgleda manje zainteresovana za komisiju za istinu od Tribunala za vođe Crvenih Kmera. Ovo može biti zbog toga što bi rigorozno preispitivanje poslednjih 25 godina kambodžanske istorije moglo da otkrije složene i nezgodne činjenice o onome što se desilo između 1975. i 1979. godine kao i o onome što se događa od tog perioda do danas.

Dokumentacioni centar Kambodže i njegovi projekti za kazivanje istine

Kambodžanski program za genocid osnovan je 1994. godine da bi: a) skupljao, proučavao i čuvao informacije o kršenju ljudskih prava u Kambodži između 1975. i 1979. godine; b) da bi skupljene informacije dostavio nekoj instituciji koja je voljna da sudi preživelim ratnim zločincima; i c) da bi stvorio kritičnu masu razumevanja genocida koja bi se mogla usmeriti na sprečavanje političkog i etničkog nasilja nad stanovništvom na nekom drugim mestu na svestu.¹⁰⁴

Dokumentacioni centar Kambodže osnovan je 1995. godine u Pnom Pen, prvobitno pod pokroviteljstvom Kambodžanskog programa za genocid, da bi svoju pažnju koncentrisao na dokumentaciju, istraživanje prošlosti i edukaciju.¹⁰⁵ Godine 1997. DC-Cam je postao nezavisan entitet i njegovo osoblje u ovom momentu sastavljeno je u potpunosti od

97 Pol Pot i Ijeng Sari su suđeni u odsustvu i osuđeni na smrt, ali nad njima kazna nikad nije izvršena. Na međunarodnoj sceni, nevladine organizacije su tražile da slučaj razmotri Međunarodni sud pravde ili da se omogući pristup dokumentaciji koja bi pružila dokaze za kriminalne aktivnosti Crvenih Kmera. Vidi: M. Vickery and N. Roht Arriaza, 'Human Rights in Cambodia', poglavlje 18 u: N. Roht Arriaza, *Impunity in Human Rights Law and Practice*, str. 146.

98 Steven R. Ratner & Jason S. Abrams, *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy* (Oxford Univ. Press 2001), pogl. 14.

99 Vidi veb-stranicu Tribunala za Crvene Kmere: www.cambodia.gov.kh/krt/english/. Takođe: Tom Fawthrop and Helen Jarvis, „Getting Away with Genocide? Elusive Justice and the Khmer Rouge Tribunal“ (London: Pluto Press, 2004).

100 Intervju s autorom, Maj 2006.

101 Vidi: Ramji, Jaya, „Reclaiming Cambodian History: The Case for a Truth Commission“ (24: *Fletcher Forum of World Affairs*. 137, Spring, 2000), i McGrew, Laura. *Truth, Justice, Reconciliation and Peace in Cambodia: 20 Years After the Khmer Rouge*. (neobjavljeni izveštaj čije je istraživanje podržala Kanadska ambasada u Pnom Pen, 21. mart 2000).

102 Louis Bickford, „Cambodia and Transitional Justice: an Assessment“, the International Center for Transitional Justice, neobjavljen rukopis, (mart, 2005).

103 Vidi „With 'No More Pol Pot', the 'New' Khmer Rouge Hopes the World Will Forgive and Forget“, By Seth Mydans, New York Times, 20. april 1998.

104 Cambodian Genocide Project, Uvod, dostupno na: <http://www.yale.edu/cgp/cgpintro.html>. (pristupljeno 21. decembra 2004). Ovi ciljevi se slažu sa članom 573. Akta o genocidu u Kambodži, koji opisuje Kancelariju za istragu genocida kao instituciju čiji je cilj da podrži napore da se odgovorni članovi režima Crvenih Kmera privedu pravdi za njihove zločine protiv čovečnosti koje su počinili u Kambodži i nadalje ističe da ovi napori treba da obuhvate istrage, pristup informacijama koje su prikupljene za narod Kambodže, kao i predaju ove dokumentacije nacionalnim sudovima ili međunarodnom tribunalu.

105 Vidi: internet-stranicu Dokumentacionog centra Kambodže: <http://www.dccam.org/>.

Kambodžanaca uz spoljašnju podršku od strane SAD, Evrope i drugih azijskih zemalja.

DC-Cam imao je znatan uspeh u sakupljanju dokumenata i trudio se da širi informacije o prošlosti putem knjiga, brošura i putem redovnih publikacija kao što je „Traganje za istinom“ – časopis na jeziku Kmera,¹⁰⁶ koji je distribuiran na više od 20.000 adresa u Kambodži.¹⁰⁷ Ovaj časopis objavljuje usmene izveštaje o događajima, reportaže, istraživanja, fotografije, pisma čitalaca (svedočenja) i ispitivanje fizičkih dokumenata i arhivske građe da bi ispričao priču žrtava o onome što se desilo za vreme vladavine Crvenih Kmera.

Filmski projekat Dokumentacionog centra, tridesetominutni dokumentarni film pod nazivom *Pirinčano polje Crvenih Kmera: priča Tang Kim, preživeloj žrtvi silovanja*, je, u suštini, priča o zverstvu počinjenom u prošlosti, ispričana do u detalje, koja poklanja pažnju i istorijskim činjenicama i emocionalnim traumama žrtve, preživle žene. Štaviše, film se prikazuje u svakoj od 22 provincije Kambodže, gde posle projekcije sledi razgovor s tragičnom junakinjom filma (ženom koja je preživela silovanje) i sa osobljem Dokumentacionog centra.

Pored filma i časopisa, Dokumentacioni centar ima i druge projekte o kazivanju istine. Centar sponzorise projekat usmene istorije, takmičenje u pisanju kraćih eseja na zadate teme i objavljuje brojne monografije, članke i knjige, od kojih su mnogi jasni pokušaji da se razmakne veo ćutnje i tajnovitosti kojim je obavljen genocid u poslednje dve decenije. Uz sve to, Dokumentacioni centar bavi se „traganjem za porodicama“: on prima zahteve da ispita i pronađe svedočanstva o članovima porodice ubijenim za vreme perioda genocida.

(I) **Bivša Jugoslavija: Fond za humanitarno pravo i regionalni partneri**

Fond za humanitarno pravo osnovala je 1992. godine, po izbijanju sukoba u bivšoj Jugoslaviji, aktivistkinja za ljudska prava Nataša Kandić. **Fond za humanitar-**

no pravo je nevladina organizacija za ljudska prava i humanitarno pravo koja istražuje i dokumentuje kršenje ljudskih prava za vreme oružanih sukoba u regionu. Njegov cilj je „da dokumentuje kršenje ljudskih prava u oružanom sukobu, da objavljuje i izveštava o svim pokazateljima da je ratni zločin izvršen“,¹⁰⁸ a jedan od njegovih glavnih ciljeva je da ratne zločince privede pravdi. U ovom momentu, njegova pažnja je usmerena na zverstva i kršenje ljudskih prava počinjenih u bivšoj Jugoslaviji (uključujući Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Kosovo) od strane srpskih vladinih i oružanih snaga u desetogodišnjem periodu, od 1991. do 2001. godine. Fond za humanitarno pravo tesno saraduje s regionalnim partnerima – naročito sa Istraživačko-dokumentacionim centrom iz Sarajeva i sa organizacijom Dokumenta iz Zagreba – i to kako na usmenoj istoriji, tako i na projektima za kazivanje istine.

Pozadina

Tokom devedesetih godina prošlog veka, Jugoslavija se raspala u nizu krvavih etničkih i političkih sukoba i građanskim ratovima koji su opustošili ovaj region i prouzrokovali smrt skoro 100.000 ljudi i raseljavanje od najmanje još jednog miliona. Borba za vlast u jugoslovenskim republikama i oštri etnički sukobi u regionu između muslimana i hrišćana, Srba i Bošnjaka, Hrvata, i Kosovara; doveli su do najkrvavijeg sukoba u Evropi posle Drugog svetskog rata, a brutalnu politiku srpskih vođa, naročito srpskog predsednika Slobodana Miloševića, mnogi ljudi danas smatraju genocidnom.

Godine 1992. svetu je postalo jasno da su se dogodila ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, a do 1993. godine, javno mnjenje, naročito na Zapadu, zahtevalo je uspostavljanje međunarodnog tribunala koji bi priveo pravdi one koji su bili optuženi za ratne zločine. Tako je maja meseca 1993. godine osnovan Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju.¹⁰⁹ Uprkos činjenici da je od formiranja Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju preko 250 pojedinaca bilo optuženo i da su procesi protiv njih u različitim fazama, nekoliko

106 Postoji i verzija na engleskom.

107 Dokumentacioni centar Kambodže,

108 Vidi internet-stranicu FHP: <http://www.hlc.org.yu/english/>.

109 Za više informacija o MKSJ, vidi internet-stranicu: www.un.org/icty/.

najtežih počinitelja, naročito Radovan Karadžić i Ratko Mladić, koji se smatraju glavnim arhitektama genocida, još uvek su na slobodi i mnogi ljudi u Srbiji ih smatraju herojima – u onoj Srbiji koja nije spremna da ih preda međunarodnom sudu i koja okleva da se suoči sa svojom prošlošću. Godine 1995, posle vojne intervencije NATO snaga protiv Srba, potpisivanje Dejtonskog Sporazuma označilo je kraj ratovanja u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, od 1996, etnička i prateća teritorijalna zategnutost u južnom delu zemlje dovela je do sukoba na Kosovu i kasnije u Makedoniji. Rat na Kosovu izbio je 1999. godine, što je dovelo do druge epizode NATO bombardovanja i, nekoliko meseci kasnije, do stavljanja provincije pod kontrolu Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK)¹¹⁰.

U terminologiji tranzicione pravde glavni pravac delovanja nevladinih organizacija imao je za cilj da pruži podršku Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju i, što se tiče domaćeg terena, podršku suđenjima u Bosni, na Kosovu i u Srbiji. Nasuprot tome, ideja o osnivanju komisije za istinu nije stekla popularnost. Štaviše, neke nevladine organizacije su se aktivno suprotstavljale osnivanju komisije za istinu. To je bio slučaj s nekim značajnim nevladinim organizacijama u Srbiji i Crnoj Gori ubrzo pošto je jugoslovenski predsednik Vojislav Koštunica lansirao ideju o „Komisiji za istinu i pomirenje“ u martu mesecu 2001. Pokazalo se da je ovo bio „školski primer kako da se *ne* osnuje i kako da *ne* radi komisija za istinu“.¹¹¹ Štaviše, insistiranje na „pomirenju“ od strane nevladinih organizacija koje su bile posvećene „pravdi“ nekima je izgledalo nespojivo s ciljem tih organizacija, pa su neki građanski aktivisti od tog vremena postali izrazito skeptični i sumnjičavi prema osnivanju zvanične komisije za istinu.¹¹²

Fond za humanitarno pravo i njegov projekat kazivanja istine

Od osnivanja Fonda za humanitarno pravo 1992. godine, Nataša Kandić i 70 advokata, istraživača i analitičara koji rade za ovu organizaciju radili su na tome da otkriju i objave istinu o ratnim zločinima

počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Oni su istraživali ubijanja, nestanke, mučenja i prisilni rad koji su se događali tokom celog trajanja sukoba, oslanjajući se uglavnom na usmena svedočenja žrtava i svedoka. Pošto je sakupio ogromnu građu o ratnim zločinima, Fond za humanitarno pravo je 1994. godine počeo da saraduje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Hagu. Fond za humanitarno pravo, isto tako, trenutno saraduje sa tužilaštvima u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu. Veliku pažnju Fond poklanja sakupljanju dokumentacije koja se može iskoristiti da bi se počinioci priveli pravdi. Fond se nada da će moći da se proširi i da ima kancelarije u celom regionu sa potpuno integrisanim pristupom dokumentaciji.

Pored saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, Fond radi na otkrivanju istine o onome što se dogodilo javnosti tokom sukoba u Jugoslaviji, naročito u Srbiji, ali i širom regiona i širom sveta. Fond za humanitarno pravo ima nekoliko serija publikacija o prošlosti, uključujući *Dokumenta*, koji sadrže publikacije o haškom tribunalu, i „Pod lupom“, koji piše o istraživanjima kršenja ljudskih prava u prošlosti. Takođe, organizovali su seriju sveobuhvatnih javnih rasprava o kršenju ljudskih prava i o suočavanju s prošlošću.

Program usmene istorije regiona je najrigorozniji oblik kazivanja istine o prošlosti u Fondu za humanitarno pravo. Sa svoja dva partnera – IDC i Dokumentom – projekat ima za cilj „da baci svetlost na zverstva iz prošlosti, da se zalaže za iskrenu debatu u društvima u kojima se ovo događalo, da omogući kazivanje istine i da se zalaže za jačanje odgovornosti u procesu suočavanja sa prošlošću“, kako piše na prezentaciji tog projekta na internetu.¹¹³ Projekat se oslanja na „priznatu metodologiju usmenog svedočenja“ i na „dokumentaciju stvorenu u skladu sa strogim metodološkim standardima koji će dopuniti postojeće pisane izvore dokaza o zverstvima iz prošlosti“.

110 United Nations Mission in Kosovo.

111 Mark Freeman, „Serbia and Montenegro: Selected Developments in Transitional Justice“ (ICTJ Case-Study Series, October 2004).

112 Intervju autora sa Natašom Kandić, Marijanom Toma i ostalim članovima osoblja FHP između 15. i 20. juna 2005, kao i autorove diskusije sa učesnicima konferencije „Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji: Mesto žrtava“ održanoj u Beogradu od 26. do 29. juna 2005.

113 Citati u ovom pasusu preuzeti su sa internet-stranice Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva: www.idc.org.ba/.

Deo III: Zaključak

Nezvanične inicijative za kazivanje istine kao što su ovi projekti koji su ovde opisani predstavljaju samo jednu kategoriju od mnoštva strategija za suočavanje sa prošlim kršenjima ljudskih prava, sa zverstvima i sukobima. Najpoznatije strategije uključuju krivično gonjenje, komisije za istinu i politiku reparacija.

Nezvanične inicijative za traganje i kazivanje istine imaju mnogo toga zajedničkog sa komisijama za istinu. Najveća razlika je u tome što se komisije za istinu osnivaju, ovlašćuju ili sankcionišu od strane države i zbog toga su „zvanične“. Ali, komisije za istinu imale su ogroman uticaj na način na koji su nevladine organizacije i neki drugi koristili traumatsko iskustvo iz prošlosti. Tačnije, postojanje komisija za istinu, s jedne strane, i paralelni razvoj nezvaničnih inicijativa s druge strane učinili su da je postojao uzajamni uticaj jednih na druge.

Zahvaljujući kreativnosti građanskih aktivista, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine su veoma različite.¹¹⁴ Pored toga, ima ih isuviše da bi se mogli izbrojati, a ovaj rad se jedva dotiče te kategorije. Ali pregled ovde datih primera ukazuje na značajne razlike između nezvaničnih inicijativa i zvaničnih komisija za istinu.

Legitimnost

Zvanične komisije za istinu pokušavaju da stvore istorijsko svedočenje koje doprinosi „zvaničnom prikazu“ nacionalne istorije. Bez obzira na to da li tvrde da prikazuju stvarnu nacionalnu istinu ili ne, one jasno zauzimaju stav u vezi sa autoritarnom verzijom onoga što se dogodilo žrtvama tokom perioda o kome se govori. Zato što imaju ovlašćenja države iza sebe i, u najboljem slučaju (na primer, u Čileu, Maroku, Peruu i Južnoj Africi), zato što su pristupile svom zadatku ozbiljno, rigorozno i s vidljivom objektivnošću, za prikaz koji će one sastaviti može se reći da ima više legitimnosti od sličnog nezvaničnog projekta za utvrđivanje i kazivanje istine.

U nekim slučajevima, međutim, bolje bi bilo da aktivisti građanskog društva organizuju komisije za istinu, a ne vlada. U zemlji koja je još uvek u sukobu, ili je tek izašla iz ratnog sukoba, ili u zemlji gde su prvobitni počinioci još uvek na vlasti, inicijativa koja bi potekla od države mogla bi da bude sumnjiva u pogledu neutralnosti prema različitim stranama u sukobu. Izveštaj o „prekidanju ćutnje“ o kome je ovde bilo reči je dobar primer za to. Sve dok je Patriotski front Afričke nacionalne unije Zimbabvea¹¹⁵ bila na vlasti, sumnjalo se u sposobnost vlade da preduzme nepristrasno opisivanje događaja u Matebelelandu, a ometanje izveštaja Čiambakve komisije u 1984. godini je to samo potvrdilo.

Štaviše, ako zvanične komisije ne mogu ili neće da preduzmu odgovarajuće korake kako bi postigle visoki nivo legitimnosti, kao što je to bio slučaj sa komisijama, na primer, u Haitiju, Nigeriji ili bivšoj Jugoslaviji, onda bi nezvanični proces možda bio bolji izbor za stvaranje sveukupnog prikaza vremena o kom je reč.

Ipak, kad se radi o legitimnosti, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine možda imaju inherentan nedostatak da su ono što jesu – to jest, nezvanične. One se suočavaju s teškim izazovima u nastojanju da postignu status, da budu priznate i poznate, što zvanični projekti mnogo lakše postižu, naročito u novim demokratijama koje imaju visoku moralnu legitimnost i koje izgledaju kao da vode u novo doba. Ipak, mnoge nezvanične inicijative opisane u ovom radu uspele su, na kraju, da postignu ogromno priznanje, postajući, u suštini, primarni faktori kojima je povereno da dokumentuju kršenja ljudskih prava u određenim periodima u prošlosti zemlje, kao što je to bio slučaj sa Dokumentacionim centrom u Kambodži i njegovim projektima za kazivanje istine.

U jednom drugom primeru, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine ne mogu da tvrde da su one te koje stvaraju nacionalni prikaz događaja, već se usmeravaju na manje komponente nacionalne istorije. Na primer, Ardojne i Grinsboro projekti su manje ambiciozni od zvaničnih komisija na nacionalnom nivou. Te nezvanične inicijative nameravaju da ispričaju priču o dvema različitim zajednicama,

114 Komisije za istinu su takođe različite, iako može biti tačno da su razlike među njima manje, kao što to misle mnogi teoretičari i praktičari na polju tranzicione pravde, koji tvrde da postoji naučna metodologija u osnivanju komisija za istinu. (Vidi *Zaključak*, dole).

115 Zimbabwe African National Unity – Patriotic front. Partija Roberta Mugabea, predsednika Zimbabvea od 1980.

i u jednom i u drugom slučaju kroz viđenje žrtava i u određenom periodu u prošlosti. Ovi nezvanični projekti mogli bi, u tim slučajevima, da dostignu legitimnost kombinovanjem razumne ambicije s visokim nivoom profesionalizma. Onda bi njihov rad mogao da bude ocenjivan u skladu s tim da li su pošteno i tačno opisali ono što su nameravali da ispituju, ma koliko to bilo usko i specifično.

Zbog svog zvaničnog statusa, komisija za istinu može da prizna „istinu“ da njeni izveštaji imaju veću težinu ili vrednost u očima javnosti, iako ne uvek. Međutim, u slučajevima kao što je bio El Salvador, gde su najviši vladini i vojni zvaničnici posumnjali (ili su u potpunosti odbacili) izveštaj komisije za istinu, ili, kao što je to bio slučaj u Nigeriji, gde je javnost smatrala da su svi ti napori bili neozbiljni, kao „sapunska opera“, prednosti zvaničnog statusa počinju da se gube. Iako sve komisije za istinu priznaju vrednost istine, njihova sposobnost da dođu do nje zavisi od konteksta iz koga dolaze.

S druge strane, istina do koje je došao projekat u Brazilu imala je dodatnu težinu. Kao što Joan Dassin ukazuje u uvodu izveštaja na engleskom jeziku: „Brazilski projekat *Nikada više* bio je u stanju da postigne nešto što grupa iz susedne zemlje nije postigla – da uspostavi zvaničnu odgovornost za politički motivisana kršenja ljudskih prava na osnovu vojnih podataka... Posle toga, negiranje je bilo nemoguće – iako je, barem zvanično, vlada ostala uglavnom nema po pitanju ovog velikog projekta i njegovim otkrićima.“¹¹⁶

Najzad, jedno od ključnih pitanja u vezi s legitimnošću jeste koliko se *objektivnom* komisija doživljava. Na primer, veća je verovatnoća da će komisija za istinu, a ne nezvanična inicijativa, postaviti komesara i osoblje koje izgleda kao da zastupa interese društva u celini, za razliku od osoblja u projektima za nezvaničnu istinu koje je regrutovano iz nevladinih organizacija. Za čileanske komesare, na primer, verovalo se da su pojedinci visokog moralnog ugleda koji su, svi zajedno, predstavljali široki spektar zvaničnog političkog delovanja. Njihovi potpisi na finalnom izveštaju daju dodatnu težinu istini do koje je komisija došla.

Pouka koja se iz ovoga može izvući manje se tiče zvaničnog ili nezvaničnog statusa projekta, a više profesionalizma i doživljene objektivnosti. Postoje primeri visokog – ali i niskog – nivoa profesionalizma i u zvaničnim i u nezvaničnim projektima za kazivanje istine. Sve nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine koje su ovde pomenute, na primer, mogu se smatrati visoko profesionalnim, a nezvanični brazilski projekt, *Nikada više*, na primer, sa svojim oslanjanjem na zvanične dokumente, na ugledne advokate i na poštovanje uloge crkve s pravom se smatraju mnogo legitimnijim od hipotetičke alternative, kao što je komisija za istinu, koja se smatra politizovanom ili slabom.

Pristup resursima

Zvanična komisija za istinu je potencijalno skupa investicija koja zahteva budžet čija se cifra izražava milionima dolara za kratak period. Na svom vrhuncu, sedamnaestočlana južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje zapošljavala je oko 400 osoba i imala je budžet od 18 miliona dolara godišnje. U novije vreme, komisiji Istočnog Timora bilo je potrebno više od 4 miliona dolara za period između 2001. i 2003. godine.¹¹⁷ Predloženi budžet za peruansku komisiju za istinu i pravdu iznosio je više od milion dolara godišnje iako je, u stvari, mnogo manji iznos bio odobren.

Jednoj nezvaničnoj inicijativi za utvrđivanje i kazivanje istine moglo bi da bude teško da to postigne. Nezvanične inicijative obično imaju manje finansijskih sredstava iako su neki od ovde pomenutih projekata uspeli da prikupe priličnu količinu finansijskih sredstava od nacionalnih i internacionalnih institucija. Na primer, brazilski projekat podržavao je Svetski savet crkava, DC-Cam i Iračka memorijalna fondacija uživali su podršku vlade SAD,¹¹⁸ Fond za humanitarno pravo dobio je znatnu podršku od strane evropskih i nekih drugih donatora, Grinsboro Komisija za istinu i pomirenje dobila je finansijsku podršku od velikih američkih fondacija, a REMHI projekt imao je, na vrhuncu, podršku Katoličke crkve Gvatemala, brojno osoblje i više kancelarija i tako, po svojoj birokratskoj strukturi, mandatu i ciljevima, više ličio

116 Joan Dassin, str. xvii.

117 The La'o Hamutuk Bulletin, Vol. 4, No. 5, novembar 2003, <http://www.etan.org/lh/bulletins/bulletinv4n5.html>.

118 Jonathan Saul, „Iraqi author seeks to confront Saddam legacy“, Reuters, 7. decembar 2003.

na zvaničnu komisiju za istinu. Ipak, s obzirom na troškove zvaničnih komisija za istinu, pristup finansijskim i drugim sličnim resursima (prostorije za rad, pozajmljeno osoblje, itd.) jeste ključni element. Naravno, nezvaničnim inicijativama možda će biti potrebno da koriste postojeće osoblje i kancelarije ili da stvaraju nove projekte.

Oba tipa projekata trude se da dobiju neki oblik javnog priznanja u vezi s kršenjem ljudskih prava u prošlosti. Prelazak sa *znanja* (kad ljudi znaju šta se dogodilo) na *priznanje* (kad sugrađani javno priznaju da se nešto dogodilo) jeste jedan od najvažnijih doprinosa zvanične komisije za istinu.¹¹⁹ Projekti za nezvaničnu istinu mogu da objavljuju istinu, ali to svakako ima manju težinu od priznavanja istine. U vezi s ovim, jedan od najvažnijih resursa kojima zvanične komisije za istinu imaju pristup jeste potencijalno značajna moć položaja koji omogućuje obraćanje javnosti i, uz to, pristup medijima na nacionalnom nivou, iako nezvanične inicijative možda i same mogu da privuku priličnu pažnju.

Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje možda je najbolji primer komisije koja je uspela da privuče resurse kao što su pristup medijima i poklonjena pažnja. Delom zbog toga što je na njenom čelu bio dobro poznati nobelovac, Desmond Tutu, i delom zbog toga što je komisija bila u stanju da sprovodi javna saslušanja žrtava koja su mediji opširno prenosili, kao i zvanična saslušanja u vezi s velikim brojem predmeta, kao što su problemi poslovanja i rada, verska zajednica, mediji i zatvori. Komisija je podnela detaljan izveštaj na 3.000 strana, koji je sadržao brojne preporuke za južnoafričku državu. Postići ovakvo prisustvo u javnosti i uticaj na javnu debatu jeste jedna od mogućih prednosti zvanične komisije za istinu. S druge strane, Grinsboro Komisija za istinu i pomirenje, koja je dobro proučila aktivnosti južnoafričke komisije, bila je takođe u stanju da privuče pažnju medija, naročito u gradu Grinsborou, ali i na nacionalnom nivou u SAD.

Još jedan resurs kojem komisije za istinu imaju pristup tiče se razvoja programa reparacija, koji se često nadovezuju na rad komisije za istinu, paralelno ga prate ili su direktno povezani s njim. U nekim slučajevima, kao što je Južna Afrika, komisija za istinu bila je u direktnoj vezi s politikom reparacija. U svakom slučaju, činjenica da je jedan od rezultata rada komisija za istinu često bilo definisanje skupa korisnika reparacija, sugeriše potrebu za nekom vrstom pristupa ekonomskoj moći bar u određenim slučajevima, a nju nezvanične inicijative, naravno, nikada ne mogu imati.

Najzad, tu je i pristup pravnoj moći. Dok su neke komisije (na primer, u Čileu, u Gvatemali) imale prilično malu moć, druge su imale vrlo široka ovlašćenja. Poznato je da je Južnoafrička komisija za istinu bila jedina koja je imala ovlašćenje da ponudi amnestiju počiniocima u zamenu za punu istinu o političkom zločinu. Komisija je, isto tako, imala ovlašćenje da izdaje nalog za pretres i plenidbu, robustan program zaštite svedoka, sposobnost da imenuje počinioce na javnim tribinama i ovlašćenje da naredi privođenje svedoka (koje je retko koristila).¹²⁰

Angažovanje građanskog društva

Zvaničnim komisijama za istinu potrebne su podrška i pomoć građanskog društva.¹²¹ Uprkos suštinskom značaju ovih veza, međutim, komisije za istinu su zvanični entiteti povezani s državom, a nisu u posedu neke nevladine organizacije. Kroz istoriju, njihov odnos prema građanskom društvu varirao je od kooperativnog do antagonističkog. Ovo stoga što su, do manjeg ili većeg stepena, komisije za istinu smatrale da je njihova baza bila šira od nevladine organizacije koja je podržavala njeno stvaranje. Komisije za istinu, u mnogim slučajevima, smatraju da je celo društvo njihova baza.

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, koji po definiciji nastaju iz, i usko su povezani sa, građanskim društvom i, obično, s jednom

119 Zasluga za razlikovanje ove dve kategorije, *znanja* i *priznanja*, vidi: Thomas Nagel, *State Crimes: Punishment or Pardon?* (Radovi i izveštaj sa konferencije organizovane od strane Programa za pravdu i društvo Instituta Aspen, u Aspen, 1989).

120 Prilozi u knjizi P. Hayner dobro pokazuju različite pravne moći komisija za istinu. Vidi: Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, (New York: Routledge, 2001).

121 „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship,” ICTJ Occasional Paper, April, 2004.

122 Vidi: Louis Bickford, „Transitional Justice” u: *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

specifičnom nevladinom organizacijom, mogu imati bolje veze sa zajednicom kojoj nameravaju da služe. One mogu biti fleksibilnije i osetljivije za društvene potrebe i mogu uspostaviti neposrednije veze sa svojom bazom, kao što su žrtve i preživeli osobe. Tako je bilo u slučaju REMHI komisije koja je uspela da uspostavi daleko bliže veze sa domaćim organizacijama kakve CEH komisija nikada nije uspela da postigne.

Međusobni odnosi sa drugim strategijama tranzicione pravde.

I zvanične i nezvanične inicijative za utvrđivanje istine trude se da daju svoj doprinos brojnim ciljevima koji su na dnevnom redu tranzicione pravde.¹²² Drugim rečima, one eksplicitno i proaktivno stupaju u interakciju s drugim projektima da bi se suprotstavile nasleđenim kršenjima ljudskih prava iz prošlosti. Ove aktivnosti uključuju sudsko procesuiranje za prekršioce ljudskih prava iz prošlosti, obezbeđivanje reparacija žrtvama, osnivanje javnih memorijalnih ustanova za žrtve i reformu onih institucija (sektor bezbednosti, policija, vojska, mediji, itd.) koje su bile institucionalno odgovorne za ta kršenja ljudskih prava.

U terminologiji krivičnog pravosuđa i odgovornosti, i nezvanične inicijative i komisije za istinu doprinose direktno krivičnim procesima,¹²³ doprinose indirektno¹²⁴ ili dopunjuju krivične procese.¹²⁵ U malom broju slučajeva, one su alternativa krivičnim procesima.¹²⁶

Zvanične komisije za istinu stoje u direktnoj vezi s programima reparacija. Na primer, čileanska komisija za istinu dovela je do procesa kojim je skoro 5.000 korisnika primilo neku kombinaciju isplate gotovine u iznosu od preko 400 dolara mesečno, zdravstvenih pogodnosti, pomoći za školovanje dece, vraćanju na posao i antedatiranje isplate penzija.¹²⁷

Iako nezvanične inicijative ne mogu da odobre reparacije, one mogu inicirati debate i razgovore o značaju preporuka. Možda je najbolji primer ovoga deo u ovom članku posvećen komisija REMHI čiji je finalni izveštaj zahtevao različite oblike reparacija i skicirao ih na način koji podseća na zvanične komisije za istinu.

Što se tiče šire institucionalne reforme, mnogi od ovih projekata, kao što su zvanične komisije za istinu, pokušavaju da daju odgovor na događaje iz prošlosti: zašto su se ove užasne stvari dogodile? Koje institucije su grešile? Kako se tako nešto može sprečiti u budućnosti? U ovom smislu, komisije za istinu i nezvanične inicijative često uzimaju u obzir ono što će se dogoditi u budućnosti, koliko i ono što se dogodilo u prošlosti. **Izveštaj komisije REMHI, na primer, kao i izveštaj o prekidanju ćutnje, SERPAJ i brazilski izveštaj i, u manjem obimu, Ardojne izveštaj, sve su to pokušaji da se analizira prošlost i daju konkretne preporuke koje će garantovati da se to više neće dogoditi.**

Kazivanje istine i istorijsko pamćenje¹²⁸

Zvanične komisije za istinu, kad postignu uspeh i legitimnost za svoje metode, postupanje i proizvo-

123 Ovo je bio cilj Urugvajskih pokušaja koji su diskutovani u ovom radu, kao i eksplicitni cilj projekata Dokumentacionog centra Kambodže (u smislu podrške suđenjima pripadnicima režima Crvenih Kmera), i Fonda za humanitarno pravo (u smislu podrške nacionalnim suđenjima za ratne zločine u Srbiji). Argentinska komisija za istinu (CONADEP) je svoj mandat razumela kao direktnu podršku krivičnom gonjenju, dok je peruanska Komisija utvrdila svoju „pravnu jedinicu” koja je radila na identifikaciji malog broja slučajeva koje je trebalo predati tužilstvu.

124 Ovo je bio slučaj sa Komisijom za istinu i pomirenje u Čileu, čiji su nalazi i prikupljena dokumentacija korišćeni deceniju kasnije u krivičnom gonjenju.

125 Komisija za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu je osnovana paralelno sa Specijalnim sudom za Sijera Leone. REMHI inicijativa u Gvatemali je takođe dobar primer za ovakav slučaj.

126 Ovde se najčešće pogrešno misli na Komisiju za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, iako je u tom slučaju razmena 'Amnestija za istinu' bila zasnovana na strahu od krivičnog gonjenja. Bolji primer je Grinsboro efekat koji je diskutovan ranije. Krivična gonjenja su u ovom slučaju propala zbog pristrasnog sudstva, tako da je proces utvrđivanja istine bio alternativa neuspešnim suđenjima.

127 Vidi: Pablo de Greiff (ed), *The Handbook on Reparations* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

128 Istorijsko pamćenje označava niz načina na koji društva pamte svohju prošlost i načine na koji oblikuju javne diskusije o prošlosti. Ovo je različito od discipline istoriografije koja (uz sve poštovanje postmodernih ograničenja) traga za objektivnom istinom o prošlosti. Postoji opsežna literatura o istoriji i kolektivnom pamćenju. Vidi različite kolekcije koje je prikupio Savet za društvena istraživanja (Social Science Research Council – SSRC) u svom projektu: „Collective memory and Repression in the Southern Cone” (na španskom jeziku), dostupno na: http://www.ssrc.org/fellowships/coll_mem/.

de,¹²⁹ verovatno će ostaviti dublji trag na istoriju nego nezvanične inicijative, s obzirom na to da se one mogu pozivati na to da stvaraju „zvaničnu istinu“ i da imaju moć države iza sebe dok to rade. Ovo je očigledno čak i tačnije kad je rad komisija za istinu zvanično podržan i priznat od strane države, kao što je to bio slučaj s plavom trakom i emocionalnom ceremonijom kad je predsednik Aylwin primio izveštaj od Čileanske komisije za istinu i pomirenje 1991. godine. Kazivanje koje je komisija za istinu stvorila ima više šansi da uđe u istoriju, na primer, ili u školski program.¹³⁰ A njen finalni izveštaj, ako je dobro urađen, biće citiran od strane vladinih zvaničnika, medija i drugih osoba koje utiču na javno mnjenje.

U nekim slučajevima, broj žrtava do koga dođe komisija za istinu postaje važan istorijski broj. To važi za Čile, gde niko ne može da porekne da je najmanje 3.000 žrtava bilo ubijeno ili nestalo u akcijama hunte, ili u Peruu, gde se broj od 69.000 (žrtava sukoba na svim stranama) ustaljuje kao istorijski tačan.

Način na koji se može uticati na istorijsko pamćenje je teže odrediti. Nezvanične inicijative, zato što funkcionišu na nivou društva i što mogu biti, u nekim slučajevima, videne kao legitimne od strane osoba koje stvaraju javno mnjenje u crkvama, političkim pokretima i organizacijama građanskog društva mogu imati veliki uticaj na način na koji se društva sećaju prošlosti. Izgleda jasno da je REMHI inicijativa bila u stanju da utiče na način na koji će sukob u Gvatemali biti zapamćen, i činjenica da REMHI još uvek postoji, takođe je važna. U maloj zajednici kakva je Ardojne, projekat će imati značajan uticaj na način kako zajednica pamti prošlost. Slično je moguće u Grinsborou u Severnoj Karolini.

Možda je najvažnije to što komisije za istinu i nezvanične inicijative za traganje za istinom dozvoljavaju da se čuju i glasovi žrtava: njihova svrha je da omoguće žrtvama da ispričaju svoje priče. Ova mogućnost se razlikuje od sudnice. S obzirom na to da izlaze u susret potrebama brojnih žrtava i preživelih da budu saslušani,¹³¹ obe kategorije mogu se smatrati arenom u kojoj će se čuti glasovi koji se do tog momenta nisu čuli. Pitanje je da li oni imaju ili nemaju priliku da se obrate javnosti. Na taj način, moć koja se stiče javnim saslušanjima pod pokroviteljstvom države, a koju prati medijska pažnja na nacionalnom nivou, može biti ogromna. Od svih ovde pomenutih projekata, samo je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje imala javna saslušanja.

Zaključak

U poslednjih nekoliko decenija, suočavanje s prošlošću dobijalo je sve veći značaj kao ključna komponenta šire strategije izgradnje kulture ljudskih prava, prevazilaženja odsustva straha od odgovornosti i jačanje demokratskih institucija. Od mnogih strategija za suočavanje s prošlošću, ideja *kazivanja istine* – otkrivanja istine o ranijem periodu koji je često obeležen i nasiljem i tajnovitošću – postigla je naročitu važnost.

Postoji, naravno, mnogo načina da se kaže istina o prošlosti, uključujući i zvanične komisije za istinu i nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, kao što je rečeno u ovom radu. Nije iznenađujuće to što su ove dve široke inicijative uticale jedna na drugu i što su, na mnogo načina, postale slične jedna drugoj. **Jedna od najvažnijih karakteristika tranzicione pravde je u tome što se ideje i inspiracije dele s drugima u regionu i širom sveta¹³², a ideja o komisijama**

129 Naravno, ovo nije uvek slučaj. U stvari, ima veoma mnogo primera komisija za istinu koje ovo nisu postigle, kao što je npr. Komisija za istinu na Haitiju. Vidi: Human Rights Watch/Americas (1997), „Haiti: Human Rights Developments” (www.hrw.org/reports/1997). Komisija podržana od strane vlade je zaključila svoju istragu 1996. i predstavila konačni izveštaj od 1.200 strana u kom je detaljno navela primere kršenja ljudskih prava u periodu pod vojnom vladom do vladavine tadašnjeg predsednika Aristida. Predsednik Préval je kasnije malo uradio na ispunjavanju preporuka Komisije, već se ograničio na objavljivanje zaključaka Komisije i najavu distribucije ograničene količine Izveštaja u oktobru 1996. Ministar pravde je u junu objavio da ministarstvu nedostaje sredstava da obezbedi reparacije za žrtve kršenja ljudskih prava. Komitetu za ispunjavanje preporuka Komisije je rad bio onemogućen zbog nemanja osoblja i finansijske podrške.

130 Ovo je oblast kojoj nedostaje više empirijskog istraživanja. Jedan od vrednijih radova je: Elizabeth Oglesby, 2004, „Historical Memory and the Limits of Peace Education: Examining Guatemala’s ‘Memory of Silence’ and the Politics of Curriculum”, rukopis (Savet za etiku i međunarodne odnose – Carnegie Council on Ethics and International Affairs, Fellows Program, Istorija i politika pomirenja, jun 2004).

131 Vidi: Louis Bickford, „Preserving memory: the past and the human rights movement in Chile”, u Hillman, Richard S.; John A. Peeler; and Elsa Cardozo Da Silva (eds), *Democracy and Human Rights in Latin America* (Westport, CT: Praeger, 2000).

132 Louis Bickford, „Transitional Justice” u: *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

za istinu uglavnom se pojavila na jugu planete. Razumljivo je to što komisije za istinu uče jedna od druge, kao što se i dogodilo, i što su nezvanične inicijative i *informisale* komisije za istinu i učile od njih.

S druge strane, ima nečega što je potencijalno uznemirujuće u vezi sa sličnostima u ovim brojnim primerima, budući da to sugerise jedan prenaplašeno naučni pristup kazivanju istine – kao da postoji samo jedan način da se to uradi i da se svi ti napori svode na jednu formulu. U stvari, najuzbudljiviji element svih ovih pokušaja i jeste to što *nema formule* – nema „jedne veličine za sve“ – i što je za svako takvo pregnuće bilo karakteristično to što je imalo svoju specifičnost i svoju kreativnost u zavisnosti od konteksta u kome se javilo. Pristup kazivanju istine koji je u Kambodži primenio DC-Cam i jeste i treba da bude potpuno različit od Prekidanja ćutnje u Zimbabveu ili od Ardojne projekta u Severnoj Irskoj.

Projekat istorije Iraka, na primer, koji su razvili međunarodni aktivisti a finansirala ga vlada SAD, sugerise fascinantnu ali i problematičnu mogućnost da se pojavljuje „matrica“ za kazivanje istine, zvanična ili nezvanična. Ako je to tako, onda bi projekt za kazivanje istine, teorijski, mogao da se umetne u svaki kontekst, bez organskih veza sa građanskim društvom, koje su bile karakteristične za većinu uspešnih verzija ovih projekata. Kako i zvanične i nezvanične inicijative za kazivanje istine sve više pokreću naučni pristupi i „uspešna praktična rešenja“, to može da bude neizbežan rezultat. I zaista, kako se donatori, međunarodne institucije i globalni eksperti sve više slažu o tome kako bi kazivanje istine „trebalo“ da izgleda, tako će se pritisak povećavati da se stvore identične forme zvaničnih komisija za istinu i projekata za nezvaničnu istinu.

Uistinu, lekcije koje smo naučili od komisija za istinu distribuirane su širom sveta, delom zbog globalne komunikacione mreže, publikacija i postojećna organizacija kao što su Međunarodni centar za tranzicionu pravdu,¹³³ s kancelarijama u Briselu, Kejptaunu, Ženevi, Monroviji, Njujorku i Kinšasi; kao što je Grupa za analizu podataka o ljudskim pravima, bazirana na Benetek inicijativi u Kaliforniji,¹³⁴ i Centar za proučavanje nasilja i pomirenja u Južnoj Africi, da pomenemo samo neke od njih. Aktivisti i drugi (uključujući zvaničnike Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih institucija) koji razmatraju mogućnost osnivanja komisije za istinu imaju skoro trenutni pristup globalnoj mreži informacija i aktivnosti, kao što su Upravljanje srodnim grupama komisija za istinu,¹³⁵ mreža profesionalaca angažovanih u vezi s komisijama za istinu, ili Afrička istraživačka mreža za tranzicionu¹³⁶ i mogu lako naći odgovore na čitav niz pitanja koja se kreću od najbolje baze podataka za skladištenje do razloga za i protiv javnih saslušanja komisija za istinu.

Ali, ipak, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine će uvek zadržati svoju individualnost, koja zavisi od konteksta u kome se nalaze. Većina ovde datih primera, u stvari, definisani su kao eksplicitno lokalni pristupi, čak i kad su se koristili međunarodnim znanjem i resursima. Ima mnogo toga što ovi projekti mogu da nauče jedni od drugih i što mogu pokazati svetu, ali možda najvažnija lekcija tiče se fleksibilnosti koju, po svojoj prirodi, poseduju projekti za nezvaničnu istinu, da mogu da budu jedinstveni, kreativni i da odgovaraju lokalnom kontekstu. To je njihova najveća snaga.

133 Autor je jedan od direktora u ovoj organizaciji.

134 Vidi: <http://www.hrdag.org/>.

135 Ovo je projekat koji ispred Međunarodnog centra za pravdu u tranziciji autor nadgleda zajedno s bivšim i sadašnjim članovima različitih komisija za istinu, kao što su ona u Argentini, Gani, Gvatemali, Maroku, Peruu, Sijera Leoneu, Južnoj Africi, Istočnom Timoru i drugima.

136 Vidi: www.transitionaljustice.org.za. Ovo je zajednička inicijativa Centra za studije nasilja i pomirenja iz Južne Afrike, Centra za demokratski razvoj u Gani, i Američke Asocijacije za unapređivanje nauke.